

Bokrecensioner
Book Reviews

Kant's conception of freedom

Henry E. Allison: *Kant's conception of freedom. A developmental and critical analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. xxiii+531 s. ISBN 9781107145115, inb.

Emeritus professor Henry E. Allison, koryfé inom den nordamerikanska Kant-forskningen, lägger härmed fram sitt tionde verk om Kant och sin andra bok om frihetsidén hos Kant. Allison tävlar med en annan amerikansk filosof, Paul Guyer, om att vara den som gett ut flest böcker om den pedantiske preussaren. Bokens baksidestext påstår att det ”inte har funnits något seriöst försök att i detalj undersöka utvecklingen av hans åsikter [om den fria viljan]”. Detta är oriktigt.

Ett försök gjordes av Dietrich Schönecker med *Kants Begriff transzendentaler und praktischer Freiheit. Eine entwicklungsgeschichtliche Studie* (2005). Med utgångspunkt i det så kallade ”Kanonproblemet” instämde författaren i Hans Vaihingers slutsats att *Kritik der reinen Vernunft* var ett lapptäcke av svår-förenliga argument från olika tidsperioder och att det fanns en motsägelse hos Kant som inte kunde upplösas genom en närmare analys. Denna visade tvärtom att Kant både före och under den kritiska perioden använde begreppet praktisk frihet (”Freiheit im praktischen Verstande”) i tre olika betydelser. Schöneckers välfokuserade studie var explicit riktad till en läsekrets av specialister och betonade att läsningen enbart borde ske tillsammans med Kants egna texter. Allison's undersökning är annorlunda beskaffad. Boken från universitetsförlaget i Cambridge tycks ibland, med sina utförliga referat och långa citat, vända sig till en större publik av studenter men kan för den skull inte kallas pedagogisk.

Som framgår av baksidestexten är titeln vilseledande, ämnet är enbart den fria viljan (*Wille, Willkür, arbitrium*) eller den ”inre” friheten, medan Kants åsikter om den ”yttre” friheten: den juridiska friheten, tankefriheten med mera är viktiga för den politiska teorin, men däremot enligt Allison inte relevanta för denna studie. Den fria viljan hänger samman med möjligheten (Guds och människans) att alls kunna handla i världen och med förnuftets förmåga att göra sig gällande inom ett mekanistiskt uppfattat natursammanhang. Frågan om den fria viljan berör alltså både kosmologin och etikens fundament. Vikten av detta begrepp bekräftas för övrigt i företalet till *Kritik der praktischen Vernunft*, där vi kan läsa att frihetsbegreppet utgör ”slutstenen” i hela systembyggnaden.

Boken är dels en ”kritisk analys”, det vill säga en redovisning och diskussion av de ställen i Kants verk som tar upp den fria viljan; dessutom av ställen vars behandling Allison motiverar med att de har indirekt bäring på problemet. Materialet består av de publicerade texterna, ”reflexionerna” – sammanställda anteckningar – och åhörarppteckningar av föreläsningar. Allison gör emellertid inget försök att såsom Lewis White Beck systematiskt redogöra för Kants frihetsbegrepp. Den senare fann fem olika begrepp. Becks resultat nämns givetvis, men diskuteras inte.

Vilket är egentligen motivet för den nya boken? Författaren säger sig dels vilja bemöta den kritik som hans *Kant's theory of freedom* (1990) utsattes för. Bland kritikerna återfanns den redan nämnde Schönecker, som ansåg att Allison var ute i ogjort väder när han ville visa att frihetsbegreppen i Det rena förnuftets kanon respektive i Den transcendentala dialektiken (”Upplösningen av tredje antinomin”), alltså olika delar av *Kritik der reinen Vernunft*, var konsistenta med varandra. Problemet, i största korthet, är att Kant i Kanon hävdar att den praktiska friheten är ”bevisbar genom erfarenheten”, men inte i Dialektiken. Vidare är den transcendentala friheten irrelevant för den praktiska i Kanon, medan det är tvärtom i Dialektiken. Allison besvarar Schönecker i det att han vänder sig mot en ”patchwork reading” av *Kritik der reinen Vernunft*. Han insisterar på delarnas förenlighet, utifrån en något ansträngd tolkning av vad Kant kan ha betraktat som empiriskt bevisbart i Kanon-texten.

Boken skiljer sig från Allison's föregående om frihetsteorin hos Kant genom att också vara en studie av hur Kants uppfattning om friheten växer fram, en ”utvecklingsanalys”. Hur kom Kant fram till den märkliga filosofi som hävdar både determinismen och människans fria vilja – och samtidigt deras oförenlighet? Denna centrala fråga ger sig Allison på att besvara, och han tillgriper för den skull distinktionen mellan kompatibilism och inkompatibilism.

Hans Vaihinger delade en gång in Kants utveckling i sex perioder. Allison stannar vad jag kan förstå utifrån perspektivet av frihetsuppfattningen vid fyra faser: Kant är till en början anhängare av (1) den leibnizianska skolans (kompatibilistiska) syn på frihet. Men den uppfattningen blir (2) problematisk eftersom den inte kan inrymmas inom det newtonianska naturalistiska ramverket, som Kant ansluter sig till på 1750-talet, vilket för till (3) en (inkompatibilistisk) lösning genom separationen mellan *noumena* och *phaenomena* och idén om en transcendental frihet. I en sista vändning tillfogas (4) begreppet om en självbestämning utifrån det praktiska förnuftet, vars högsta princip, sedelagen, utgör ett bevis för att den transcendentala friheten (friheten som autonomi) är verklig. Därmed är utvecklingen avslutad, de senare skrifterna från 1790-talet innebär dels en terminologisk precisering (av skillnaden mellan *Wille* och *Willkür*) föranledd av kritiken att om den

fria viljan är identisk med det praktiska förnuftet så kan individen inte fritt välja att gå emot sedelagen, dels tar Kant ställning till hur friheten och förnuftet kan samspela med en fallenhet för det onda hos mänskligheten.

Jämförelsevis är den ”kritiska analysen” mera givande än undersökningen av den väg som leder dit. I det sammanhanget kan nämnas att Allison anser sig kunna visa att den så kallade inkorporationstesens – att en böjelse kan bestämma viljan endast om den upptas i en maxim – som han har gjort känd, föreligger redan i några ”reflexioner” från den senare delen av 1770-talet. Argumentationen på denna punkt är emellertid svagt genomförd och särskilt mycket i form av text tycks det inte finnas att gå på.

Svårigen låter sig myriaden diskussioner längs vägen motiveras utifrån studiens syfte, men naturligtvis kan en författare med så formidabla kunskaper om Kant redovisa tankeväckande observationer om varjehanda, så varför klaga. Allison är genomgående sympatiskt inställd till Kants mogna filosofi, kritiken mot dess kvardröjande metafysiska inslag tillbakavisas genom den tolkningsgrundande två-aspekts-teorin, enligt vilken det transcendentala objektet och den transcendentala orsaken till fria handlingar skall förstås som begrepp, inte metafysiska ting. I många fall försöker författaren visa att motsägelser och cirklar i Kants resonemang bara är skenbara sådana.

Trots en imponerande omfattning och grundlighet förmedlar boken inte någon nytolkning av den fria viljans betydelse inom Kants filosofi. Varför inte? Skälet tror jag ligger i arbetssättet, att studien varken tar ett systematiskt grepp om de olika åsikterna om viljans frihet i Kants texter eller gör en ordentlig analys av temats förekomst och utveckling i ett definierat historiskt sammanhang. Den dubbla genetiska-kritiska analysens förtjänst är också dess problem, nämligen att den huvudsakligen uttöms i diskussioner om den rätta uttolkningen av enskilda textställen och deras plats i Kants filosofiska utveckling, medan helheten tappas ur sikte. Att boken saknar ett avslutande och uppsummerande kapitel är därför logiskt.

Jonas Hansson

Lunds universitet

AI, robotar och föreställningar om morgondagens arbetsliv

Daniel Bodén & Michael Godhe (red.): *AI, robotar och föreställningar om morgondagens arbetsliv*. Lund: Nordic Academic Press, 2020. 287 s. ISBN 9789188909527, inb.

Kommer AI, robotisering och automation att leda till arbetslöshet, till mänsklighetens förslavande, eller kommer den att frigöra oss från arbetets ok? Hur

har arbetsköpare och arbetarrörelse förhållit sig till eller påverkat den tekniska omvandlingen? Vilket värde har människan när den inte längre behöver, eller kan, arbeta? Genom en bred samling discipliner bemöter denna antologi dessa och fler frågor som är av politisk, historisk och existentiell betydelse för Sverige och vår omvärld.

Konstvetaren Anna Dahlgren och ekonomhistorikern Maths Isacson bidrar båda med historiska studier som begripliggör mekanisering respektive automatisering i Sverige. Genom pressmaterial visar Dahlgren hur konstströmningar speglade mekaniseringen i sina verk – taylorismen standardiserade arbetsmoment och dadaismens montage satte samman delar till en helhet. Metoderna inom kultur och industri delade samma bärande idéer om moderniteten. Kritik av denna estetik speglade även en etisk skepsis inom 1920- och 1930-talets arbetarrörelse och bland nationalkonservativa som såg mekaniseringen som ett främmande inslag i Sverige.

Isacsons kapitel beskriver hur konflikter mellan fackföreningsrörelsen och näringslivet under 1930-talet skiftade till korporativt samarbete. Samförstånd kring automatiseringen blev avgörande för hur socialdemokratin förenade teknisk utveckling med idéer om rättvis fördelning av ett växande välstånd. Arbetande människor antogs kunna, och vilja, anpassa sig till nya villkor om de erbjöds bättre lön och utbildning. 1970-talet utgjorde ett viktigt undantag, då frågor om arbetets innehåll och arbetarnas medbestämmande över produktionen prioriterades.

Etnologerna Daniel Bodén och Mats Lindqvist jämte konstnären och data- och systemvetaren Karin Hansson utforskar i var sitt kapitel hur *mänsklighet* definieras och värderas i relation till arbete. Utifrån en fältstudie av Coops lagerterminal i Upplands-Bro visar Bodén hur automatisering – exempelvis ett system för självkörande truckar som sedan avvecklades – inte primärt ökat effektiviteten i plockandet av varor, utan snarare skiftat kunskap om lagret från arbetarna till själva lagersystemet och i sin tur till ledningsgruppen. Lagersystemet är i kontakt med varje plockare och instruerar genom röstkommandon vilka varor som ska hämtas. Arbetarna atomiseras i takt med att arbetet automatiseras. De särskiljs från kollegor, från kunskap om platsen de arbetar på, samt från möjligheten till säkra anställningar. Bodéns slutsats är att arbetsledningens automatiseringsåtgärder begränsar arbetarnas funktioner – maskinerna blir intelligenta och människorna mer robotlika.

Lindqvist visar i en analys av artiklar om ”AI” och ”robotisering” i *Dagens Nyheter* mellan 2017 och 2019 ett utbrett antagande av vad Joseph Schumpeter kallat ”kreativ förstörelse”. Schumpeter teoretiserade att kapitalismen drivs av en process som skapar nya strukturer, exempelvis genom introduktionen av nya varor, marknader, råvarukällor eller teknik, och som samtidigt förstör de gamla. Lindqvist visar hur nyhetsbevakare utgår ifrån

detta begreppspar om skapelse och förstörelse för att beskriva automatiseringen som en naturlig process.

Hanssons studie ger exempel på hur vi kan och bör delta i den skapande process som AI utgör. Endast genom att människor beter sig som människor kan AI lära sig, vilket skapar arbetstillfällen. Hansson studerar de metoder som används för att extrahera ”mänsklighet” online, exempelvis när människor tolkar bilder som datorer har svårt att läsa, och hur AI sedan lär sig av människans erfarenheter. Allt eftersom data om dessa erfarenheter samlas in blir de vägledande för samhällsprocesser och arbetsliv, exempelvis vid rekrytering av personal. De erfarenheter som inte matats in i systemet finns heller inte. Hanssons reflektion är att framtidens samhällen därför behöver mer, inte mindre, data och att prioriteringar bör göras för att uppnå representativitet, komplexitet och mångfald – först då kan mönster i mänskliga fördomar och ojämlikheter synliggöras som kan bli föremål för politiska åtgärder.

Idéhistorikern Michael Godhe, medie- och kommunikationsforskaren Luke Goode, litteraturvetaren Jerry Määttä, och etnologen Johan Hallqvist studerar alla hur media, litteratur och fiktion speglar men även bidragit till utveckling inom AI, robotisering och automatisering. Genom att studera svensk massmedia visar Godhe hur AI genomgått en normaliseringsprocess där tekniken först mystifieras för att sedan bli banal och en del av vardagen. Goode bedriver en liknande studie utifrån diskurser om science fiction-representationer, internationella mediehändelser och futurologins diskussioner om singularitet. Goode ser diskurserna som inkörsportar för en bredare allmänhet att förstå och forma den framtida teknikutvecklingen. I en intervju med Bodén och Godhe beskriver Määttä hur science fiction bidragit till att skildra framtidens arbetsmarknad. Återigen lyfts den demokratiska potentialen fram i att allmänheten diskuterar dessa frågor och inser att ”allt kunde ha varit helt annorlunda”. Hallqvist dyker djupare i dessa ”what if?”-frågor genom en studie av SVT-serien *Äkta människor*, om en alternativ samtid där robotar ersatt mänsklig arbetskraft.

Antologin uppnår mer än väl målet med att beskriva det osäkra och fram-brytande fenomen som AI, robotisering och automation utgör för morgondagens arbetsliv. Den förtjänar att läsas och debatteras av många. Bland de kritiska punkterna kan nämnas att flertalet kapitel utgår från att diskurser formar och möjliggör den framtid som beskrivs, vilket inte beläggs. Boken hade även tjänat på att ge fler exempel på vilka diskurser som är önskvärda, eftersom redaktörerna fastslår att framtidens teknikutveckling är en fråga om vad vi vill att den ska bli. Samtidigt lyfter antologin flera nya frågor som väl knyter an till pågående internationell forskning inom flera områden, exempelvis Shoshana Zuboff om övervakningskapitalism, Benjamin Bratton om betydelsen av aggregerade data för hur världen omskapas fysiskt, Steve

Fuller om hur teknik omdefinierar människan och det mänskliga samt Yiannis Gabriel om vilka myter vi bör förlita oss på för att bygga framtidens samhällen.

Johan Gärdebo

Linköping universitet

Resa runt jorden

Louis-Antoine de Bougainville: *Resa runt jorden med kungens fregatt La Boudeuse och förrådsfartyget L'Étoile åren 1766, 1767, 1768 och 1769*, övers. Erik Carlquist. Möklinta: Gidlunds, 2020. 409 s. ISBN 9789178444175, hft.

Bougainvilles reseskildring från den första franska världsomseglingen, originalet utgivet 1771, finns nu på svenska i översättning av Erik Carlquist. Denna märkliga resa kan ses mot bakgrund av sjuårskriget och Frankrikes strävan efter kolonial expansion. Expeditionen skulle kartlägga och utforska, utföra longitudmätningar och insamla växter, men också i hemlighet uppsöka nya territorier för koloniala anspråk. De två fartygen och deras besättningar färdades över haven, siktade okända öar, steg i land, mötte människor, antecknade och seglade vidare. De reser i nationens och nyttans tjänst, som översättaren uttrycker det i ett efterord, ”men öppnar också nya horisonter för fantasin.” (409)

Bougainville, som tjänstgjorde i den franska flottan, hade en bakgrund som matematiker, hade försvarat en avhandling i matematik under d'Alembert och invalts i Royal Society. Med sin reseskildring eftersträvade han att ge en realistisk och konkret beskrivning, praktiskt användbar för havets folk, inte endast att roa och förströ hemmasittande, bekväma läsare. Det är i Encyclopedins anda, att genom konkreta studier av den materiella verkligheten utforska den omgivande världen med dess skiftande ting. Geografin, skriver Bougainville, är en vetenskap om fakta och inget man kan teoretisera kring hemma i sin studerkammare utan att det kan leda till ödesdigra misstag på sjöfararnas bekostnad. Man måste resa i verkligheten. Med på resan var förutom botanikern och läkaren Philibert Commerson även astronomen Pierre-Antoine Véron. Bougainvilles resa är en fantastisk skildring av europeernas möte med för dem okända världar och folkslag, mötet mellan kulturer och de missförstånd och förefattade meningar som ligger till grund för resenärernas tolkningar av det främmande. Särskilt expeditionens möte med det exotiska Söderhavet och dess invånare har gått till historien, och format västerlandets syn på tahitierna som ädla vildar med fri sexualitet levandes ett behagligt liv under grönskande palmer. Bougainvilles skildring av den polynesiska övärlden inspirerade Denis Diderot till att i *Supplément au voyage*

de Bougainville (1796) kontrastera den polynesiska uppfattningen om kärleks- och familjelivet med den västerländska.

Själva skildringen föregås av en historisk inledning där Bougainville kort redogör för tidigare jordenruntresor, av Ferdinand Magellan, Francis Drake och Samuel Wallis (som var den förste europé som besökte Tahiti). Dittills hade tretton resor runt jorden genomförts, men ingen av en fransman. Så Frankrikes heder och ära stod onekligen på spel. Färden gick ner mot Syd-atlanten, fartygen ankrade i Montevideo vid Río de la Plata. Ett uppdrag var att överlämna Malvinerna (Falklandsöarna) till den spanska kronan. Malvinernas säregna natur skildras: ”det fanns inga skogar som erbjöd trygghet åt dem som avsåg att bli de första bebyggarna; en väldig tystnad, då och då avbruten av vrål från havsvidunder: och överallt en dyster monotoni” (77). I Rio de Janeiro förenas de två skeppen i juni 1767, för vidare seglats söderut. Här gjorde Commerson botaniska insamlingar. Brasilien, sade han, var det rikaste av länder på växter som han någonsin besökt och försåg honom med värdefulla skatter för botaniken.

Ett av de intressantaste avsnitten är skildringen av passagen genom Magellans sund och mötet med selk’nam i Tierra del Fuego, Eldslandet. Bougainville beskriver dem som högresta med breda skuldror, välnärda, klädda i hudar, nakna från bältet och uppåt trots klimatets stränghet. Vanan, tycktes det honom, hade gjort dem okänsliga för köld. Mötet beskrivs som tillitsfullt: ”När de kommit fram till oss, sträckte de ut sina händer mot oss och lade dem på våra. De omfamnade oss sedan, och ropade hela tiden ’shawa, shawa’, vilket vi upprepade med samma uttal. Dessa goda människor tycktes glädjas mycket vid vår ankomst.” (146) Commerson samlade växter och flera patagonier började strax också leta och bidrog på så sätt med nya arter till den botaniska vetenskapen. De använde sig av läkeörter, noterade Bougainville, och hade därmed också en viss kännedom om växterna. Magellans sund berikade således Commersons botaniska samlingar med ett antal tidigare okända växter.

Ett annat kulturmöte som är ett ypperligt exempel på den västerländska tolkningen av det främmande format av föreställningar och förväntningar är mötet med folken i den polynesiska övärlden. De kom till grönskande atoller i Tuamotuarkipelagen, med kokospalmer, blommor, tusentals fåglar och fiskrika vatten – ”man längtade efter att få gå i land.” (197) Tahiti liknade en amfiteater med trädbeklädda berg som steg upp över havet, ett tilltalande skådespel, där vattenfall ”störtade sig ner från bergstopparna och utgjöt sitt skummande vatten i havet.” (205) Här uppstår den västerländska myten om det paradisiska Söderhavet. ”Jag trodde att jag hade förts till Edens lustgård”, skriver Bougainville, ”överallt fann vi gästfrihet, välbefinnande, oskyldig glädje och varje tecken på lycka bland dem.” (215) Tahiti framstod som ett nytt Cythère, Kythera, kärleksgudinnan Afrodites ö.

En tahitier, Autourou, följde med dem på den vidare färden. Han kom senare att besöka Paris och göra succé i salongerna. De två skeppen gjorde uppehåll i Batavia, dagens Jakarta, känd för sin osunda luft. På Mauritius lämnade Commerson, liksom även astronomen Véron, expeditionen. Den senare skulle förbereda observationer av den stundande Venuspassagen. Bougainville med besättning rundade Kap, där de vid en expedition in i landet observerade en sjutton fot hög fyrfoting – en giraff. En teckning av den sände Bougainville till Buffon, från Afrika, ”fabeldjurens moder”. Sammantaget ger Carlquists lättillgängliga översättning av Bougainvilles världsomsegling en inblick i västerlandets koloniala historia, om kulturmöten och synen på den andre, om svårigheten att förstå det främmande, men också hur resan kom att förändra föreställningarna om världen och dess levande varelser. Den öppnar nya horisonter för tanken.

David Dunér

Lunds universitet

Mannen som ordnade naturen

Gunnar Broberg: *Mannen som ordnade naturen. En biografi över Carl von Linné*. Stockholm: Natur & Kultur, 2019. 516 s. ISBN 9789127153882, inb.

”Jag vill fånga honom i steget, jag vill höra hur han talade, jag vill hälsa på hemma hos honom.” Så skriver Gunnar Broberg i inledningen till den innehållsrika biografi över Carl von Linné som publicerades 2019. Författaren har ägnat en stor del av sitt forskarliv åt att göra just detta; fånga och förstå Linné. Även om boken betecknas biografi är det på många sätt inte en traditionell sådan. Dispositionen är visserligen kronologisk och det finns gott om klassiska biografiska uppgifter, samtidigt finns analyser och utvecklingar av olika slag och inte minst gott om citat från Linnés texter. Genomgående relaterar Broberg till delvis klassiska vetenskapshistoriska frågeställningar, men lika genomgående finns analyser av specifika delar av Linnés arbete och personligt hållna reflektioner. Allt detta är i linje med ansatsen som beskrivs i förordet.

Linnébiografier är närmast en genre i sig och många olika biografier har utkommit. Det finns också en genomgång av några av dessa i slutet av den föreliggande. I den biografi som räknas som den första, Dietrich H. Stoevers, anges till exempel 34 skrifter om Linné, enligt Broberg. Efter Stoever följer författare som Thore M. Fries, Oskar Levertin, Elis Malmeström, Knut Hagberg och Sten Lindroth. En på många sätt imponerande linje som börjar kort efter Carl von Linnés död och dit Gunnar Broberg nu lagt sitt bidrag. Det är naturligt att varje biografi är präglad av sin tid, och av författarens

intressen. Så är förstås fallet även denna gång. Brobergs stil är mycket personlig och för den som möjligen hört honom föreläsa är det mycket lätt att känna igen hans röst. Det finns gott om stilfulla och innehållsrika formuleringar; ofta underfundiga och roliga, lärda och tankeväckande. Det som till synes är en elegant formulerad mening, som verkar lättläst, kan i själva verket rymma många bottenar och aspekter. Det kan krävas både omläsning och eftertanke för att fånga innebörden. Broberg väjer heller inte för de svåra och komplexa frågorna. Några sådana är till exempel frågan om naturens ordning, om gränser mellan arter och ordningar, frågan om huruvida Linné är naturfilosof eller vetenskapsman eller om hans förhållande till religion. Ibland krävs det en hel del av läsaren. Frågorna och analyserna är många och ibland kan ett långt citat ur en originaltext vara sista steget i ett resonemang. Det krävs några gånger en viss inblick i såväl sjuttonhundratals-svenskan som i Linnés tankevärld för att fånga poängen. Ofta känns texten befriande öppen. Visst finns här många svar och förklaringar, men det finns också nya frågor och resonemang som komplicerar snarare än förenklar. Till de delar som i mitt tycke är de intressantaste hör Brobergs analys av de tidiga resorna till Lappland och Dalarna, och inte minst hela den komplexa frågan om hur Linné ordnar naturen. Broberg diskuterar initierat hur Linné ständigt får nya problem kring vad arter är, var gränserna går och hur naturen ska ordnas. Det är på många sätt kärnan i Linnés vetenskapliga tänkande, och även något som Broberg återkommit till i många sammanhang.

Texten växlar mellan detaljer och kontexter och läsaren får god inblick i Linnés 1700-tal, samtidigt som hans tänkande relateras till bredare sammanhang och utvecklingslinjer. Biografin har också en vetenskaplig notapparat, även om denna ibland inte är helt lätt att följa. Den som vill hitta vidare läsning med utgångspunkt i den omfångsrika käll- och litteraturlistan har däremot inga problem att göra det. Ett problem med varje Linnéstudie är att källmaterialet är så stort att det är svårt att avgränsa och det finns alltid en risk att något inte kommer med. Här är Brobergs långa erfarenhet en nyckel, det är svårt att tänka sig någon som är mer förtrogen med materialet i fråga. Möjligen saknar jag miljöer och bilder något. Visserligen finns rikligt med illustrationer och många välkända bilder av Linné finns med. Det finns dock ganska lite diskussion kring dem. I det sammanhanget ska dock sägas att det är en mycket vacker bok. Typsnitt och grafisk formgivning har en doft av 1700-tal, men bara så mycket att det fortfarande känns som en samtida publikation.

Jag ska inte göra någon hemlighet av att Gunnar Broberg var en av mina första lärare i idé- och lärdoms historia och att han också varit en inspirationskälla när det gäller min egen Linnéforskning. Därmed inte sagt att jag håller med om allt han skriver om Linné. Det finns områden där vi gör olika tolkningar och några sådana finns med i biografin. Det gäller till exempel Linnés

förhållande till mode- och överflödsdebatten, som väl mest skymtar fram på några ställen i Brobergs text. Men att det finns olika tolkningar i Linnéforskningen är knappast ett problem, snarare är det ett sundhetstecken och något som förhoppningsvis för forskningen framåt.

Broberg har med denna biografi fogat en viktig länk till kedjan av Linné-biografier. Hans insiktsfulla resonemang och analyser omväxlande fångar Linné i steget och ger distans och perspektiv. Kanske är en bidragande faktor att läsaren också fångar Gunnar Broberg i steget. Han delar frikostigt med sig av ett helt livs Linnéstudier och gör det på ett intressant, fint och rikt sätt. Ovanligt nog fokuserar han också på den gamle Linné och beskriver hur Linnés sätt att tänka, eller för den delen ordna naturen, förändras. Såväl kontinuitet och sammanhang som förändring och motsägelser fångas in av Broberg. Boken lämnar mig med djupare insikter, nya frågor och en vilja att studera Linné än mer, och det gäller inte minst övriga medlemmar i familjen. Brobergs epilog fokuserar till exempel på intressanta aspekter av Linné den yngres verksamhet och vad som utspelar sig efter Linné den äldres död. Broberg har lyssnat när Linné talat och hans bidrag till kunskapen om Linné är enormt stort. Detta i kombination med en infallsrik och innehållsrik stil har skapat vår tids Linnébiografi. Den tål att läsas många gånger. Jag har avverkat några och ser fram emot många till.

Annika Windahl Pontén
Uppsala universitet

In the ruins of neoliberalism

Wendy Brown: *In the ruins of neoliberalism. The rise of antidemocratic politics in the West*. New York: Columbia University Press, 2019. 248 s. ISBN 9780231193856, hft.

”Att bevisa Francis Fukuyamas felaktighet”, skrev jag i min c-uppsats om *The end of history and the last man*, ”överlåter jag åt historien själv”. Det var ett pompöst påstående, men korrekt. Det krävdes ingen 23-årig kandidatstudent i idéhistoria för att vederlägga teorin om att Berlinmurens fall innebar startpunkten för den nyliberala demokratins tusenårsrike. Elfte september, kriget mot terrorismen, finanskrisen och den arabiska våren/hösten/vintern gjorde jobbet. För att inte tala om högerpopulismen som växte fram genom att angripa exakt den liberalism som enligt Fukuyama skulle härska i evighet. I USA, det land som förkroppsligade ”den posthistoriska världen”, efterföljdes historiens slut av ett katastrofalt Irakkrig och den största ekonomiska kraschen på 80 år. Fram ur dammet trädde Donald Trump.

Hur blev det så här? Hur kunde 1990-talets politiska konsensus, som fick samhällsvetare att förutspå uppkomsten av en ”dialogisk demokrati”, slå över i dagens våldsamma konflikter? Hur kunde förhoppningarna om en globaliserad marknad av fredliga nationer bana väg för de reaktionära, och ibland öppet antidemokratiska, rörelser som i dag går som spöken runt världen?

Inom vänstern har man utvecklat ett historiskt narrativ för att besvara dessa frågor. Den nyliberala politik som rullades ut på 1980-talet resulterade i drakoniska åtstramningsprogram, ökande arbetslöshet och skenande ojämlikhet. Samtidigt som enorma summor koncentrerades i den globala elitens händer fick vanligt folk det sämre. I takt med att klyftan vidgades mellan den liberala, mångkulturalistiska och urbana eliten och människorna i de rostande industribältena urholkades inte bara förtroendet för de etablerade partierna, utan för demokratin i sig. Ilskan utnyttjades skickligt av auktoritära män som genom att skuldbelägga minoriteter och attackera demokratins korrupta institutioner kunde utmåla sig själva som räddarna i nöden.

Problemet med detta narrativ, skriver statsvetaren Wendy Brown i sin nya bok *In the ruins of neoliberalism. The rise of antidemocratic politics in the West*, är att det framställer nyliberalismen och högerpopulismen som väsensskilda fenomen. Enligt Brown är dessa ideologier i själva verket sammanlänkade. Till skillnad från idén om att nyliberalismen bara går ut på att utvidga marknaden menar hon att den syftar till mer fundamentala omvandlingar av människan. Genom närläsningar av Friedrich Hayek, Milton Friedman och tyska ordoliberaler som Wilhelm Röpke och Franz Böhm visar hon hur det nyliberala tänkandet traderar konservativa, antidemokratiska och ibland rent fascistoida teman. Att blottlägga dessa beröringspunkter, vilket torde vara *In the ruins* främsta bidrag till den växande forskningen om nyliberalismen, är nog avgörande för att förstå figurer som Trump, Bolsonaro eller, för den delen, Jimmie Åkesson.

Först och främst, skriver Brown, går nyliberalismen ut på att underminera idén om det sociala. Enligt Hayek bottenar själva begreppet ”samhälle” i en felaktig abstraktion där en organiskt framvuxen ordning av individer framställs som en autonom enhet med en inneboende subjektivitet. För Hayek (och hans lärjunge Thatcher) finns bara en samling individer och deras familjer. Att betrakta detta som ett ”samhälle” leder inte enbart till illusionen att man kan förbättra saker genom förnuftsstyrd politik – en villfarelse som enligt Hayek legitimerar statligt tvång och repression – utan även till idén om ”social rättvisa”. Från nyliberalismens perspektiv är begreppet social rättvisa inte bara absurt, utan även en farlig förevändning för alltmer omfattande statliga ingrepp.

För att förhindra denna ”väg till trälldom” vill de nyliberala tänkarna kringskära politikens utrymme. Där Friedman och Hayek betraktar allt

politiskt handlande – inklusive demokratiskt beslutsfattande – som inskränkningsningar av individens frihet, förespråkar ordoliberalerna en stark stat styrd av nationalekonomiskt drillade teknokrater. Trots skillnaderna förenas de nyliberala tänkarna enligt Brown ”i ett motstånd mot en robust demokrati – sociala rörelser, politiskt deltagande eller demokratiska krav på statsapparaten – vilket förknippas med totalitarism, fascism och pöbelvälde.” Det var detta som fick dem att varna för ”demokratiskt överflöd” och öppet samarbeta med militärjuntor i Latinamerika och Asien.

I det vakuum som uppstår när politiken försvinner vill nyliberalerna skjuta in den traditionella moralen. För Hayek, noterar Brown, finns tydliga likheter mellan marknader och moraliska system: båda är organiskt framvuxna traditioner som skapar ordning och utveckling utan att styras av politiker. Att utvidga ”den personliga, skyddade sfären” handlar inte bara om att garantera individens frihet och egendom, utan om att stärka de traditionella värderingar som håller samman dessa individer. Brown visar att Hayek, snarare att vara libertarian, förespråkar den ”frivilliga konformitet” som enligt honom skapas genom religion, heterosexualitet och släktskapsband.

När attacken på social rättvisa och demokrati kombineras med appeller för individuell frihet och traditionell moral försvinner enligt Brown inte bara idén om det gemensamma, utan själva förmågan att bry sig om andra. 40 år av nyliberalt styre har resulterat i en radikal nihilism i vilken den främsta drivkraften tycks vara att få ”revansch” mot alla som anses ha berövat (det vita och manliga) subjektet dess privilegier. Dagens högerpopulister surfar tacksamt på dessa svallvågor av ressentiment. ”Det spelar ingen roll vilken politik han bedriver, bara han gör motstånd mot dem som de håller ansvariga för deras lidande”, skriver Brown om det folkliga stödet för dessa politiker. ”Faktum är att hans maktmissbruk [...] är helt i linje med detta begär. Han har makten som de saknar och är ingenting förutom viljan till makt.”

Citatet handlar om Donald Trump, men det hade lika gärna kunnat vara Åkesson, Orbán eller Bolsonaro. Snarare än att garantera varje individ ett erkännande, som Fukuyama trodde, har det nyliberala styret gett upphov till en utbredd hopplöshet, bitterhet och aggressivitet. Den herre/slav-dialektik som skulle upphävas i och med historiens slut är i dag betydligt mer påtaglig, och våldsam, än 1989. Att få stopp på den höger som piskar på dessa motsättningar och samtidigt attackerar demokratins grundvalar är en av vår tids allra viktigaste uppgifter. Ett pompöst påstående kanske, men korrekt.

Daniel Strand

Uppsala universitet

Det lyckliga femtiotalet

Anders Burman & Bosse Holmqvist (red.): *Det lyckliga femtiotalet. Sexualitet, politik och motstånd. Till Lena Lennerhed*. Stockholm: Östlings bokförlag Symposion, 2019. 302 s. ISBN 9789187483400, hft.

1950-talet har ur ett svenskt perspektiv ofta beskrivits som ett ganska harmoniskt och okomplicerat decennium. Landet hade med tur och skicklighet undvikit att dras med i världskriget under det föregående decenniet, vilket medfört att den nationella industrin förblev intakt och kunde skjuta ny produktionsfart efter 1945. Mycket få svenska människoliv hade spillts under krigsåren, ett nationellt krigstrauma förelåg med andra ord inte i Sverige till skillnad från de flesta andra europeiska länder vid denna tidpunkt. Krigsåren, eller kanske snarare beredskapsåren, har ju också skildrats med en stor portion nostalgi, såväl i samtiden som under efterkrigsåren, särskilt på film och i TV-serier. Sverige som en skyddad sörgårdsidyll under krigsåren är en sliten kliché som senare, särskilt inom forskningen, har utmanats och problematiserats, men bilden lever kvar än i dag. Det nästföljande decenniet, 1950-talet, framstår därför som en logisk konsekvens av den lyckliga stjärna som tycks ha lyst över den svenska nationen under krigsåren. Det nya decenniet kom därför att bestå av en rekordartad produktion och konsumtion, den materiella levnadsstandarden ökade för folkflertalet och olika sociala reformer infördes med ATP som juvelen i kronan 1958. 1950- och 1960-talen skulle bli socialdemokratins skördetid och vad som såg ut att bli ett ohotat regeringsinnehav för lång tid framöver. Dock har ju 1950-talet även blivit förknippat med de så kallade rättsrötedebatterna i början av decenniet, den nedskjutna DC3an och den diplomatiska krisen med Sovjetunionen 1952, det konservativa hemmafruidealet och inte minst rädslan för ett kärnvapenkrig. Orosmoment, inbillade och verkliga, saknades inte under denna tid ens ur ett svenskt perspektiv. Men i huvudsak dominerar den positiva bilden av undantagslandet Sverige som med nöd och näppe undkommit det världskrig som plågat kontinenten och de nordiska grannländerna under det föregående decenniet.

1950-talet framstår dock möjligen – ur forskningssynpunkt – som ett litet bortglömt decennium, mellan det krigsdrabbade 1940-talet och det politiskt radikala och frigjorda 1960-talet, vilket också redaktörerna för antologin *Det lyckliga femtiotalet*, Anders Burman och Bosse Holmqvist konstaterar i sin inledning. Antologin är tillägnad Lena Lennerhed, professor i idéhistoria vid Södertörns högskola, som är särskilt känd för sin sexualpolitiska forskning. Vid högskolan har man under en längre tid etablerat ett samtids-historiskt seminarium och bedrivit gedigen forskning kring särskilt efterkrigstidens diversifierade företeelser och fenomen.

Redaktörerna fastställer även att decenniet behöver problematiseras och nyanseras, och det är knappast en tillfällighet att de 18 bidrag som antologin består av i stor utsträckning behandlar företeelser som kanske inte ryms i den traditionella beskrivningen av denna period. Här kan vi exemplifiera med Lotta Löfgren-Mårtensons skildring av sexualitet och erotik såsom de framställs i den legendariska deckarförfattaren Maria Langs pusseldeckare, Cecilia Rosengrens bidrag om korrespondenten Sven Auréns beskrivningar av samtidens Paris, Leif Runefelts bidrag om hur det kvinnliga modet porträtterades i *Svenska Dagbladet* eller Johanna Ringarps bidrag om epileptikernas villkor i samtiden.

Sverige har under denna period ofta skildrats som ett tämligen homogent, för att inte säga konformistiskt samhälle där minoriteter och det avvikande inte fick plats, i varje fall inte i offentligheten. Det mörka, det som skaver och kontrasterar mot den ljusa framtidsoptimismen, ofta på materiell grund, utgör en viktig ingång i flera av bidragen i antologin. Ett belysande exempel utgör Ulf Olssons bidrag, en komparation mellan professor Ingemar Hedenius analytiska rationalism och den religiöst grubblande författaren Birgitta Trotzig, där filosofen står för någon form av pregnant välfärdsrationalism medan diktaren står för tvivlet och det outtalade, vilket behandlas i Hedenius kritiska recension av Trotzigs *Ett landskap* i *Dagens Nyheter* 1959. Som Olsson konstaterar måste Hedenius kritik av författaren förstås som en vitt skild syn mellan de båda på vad kunskap är och hur den kan nås, om det rör sig om vetenskap och "sunt förnuft" eller om man genom religion och konst kan nå den djupare tillvaron. Häri märks kontrasten eller konflikten mellan det "rationella" och det "irrationella", mellan "förnuft" och "känsla" och mellan "vetenskap" och "konst" eller "religion", som 1950-talet i viss utsträckning präglades av. Sverige som en rationell utopi med social och ekonomisk utjämning på programmet där ordning och likformighet råder kunde utmanas av konstnärliga, litterära och religiösa uttryck.

Politiskt eller ideologiskt utmanande åsiktslinjer som sällan hördes i offentligheten finns även exemplifierade i antologin såsom Per Sundgrens bidrag om den kommunistiska författaren och politikern Gunnar Adolfssons verk *Trappan* (1955), ett beställningsverk av förlaget Arbetarkultur. Den kan närmast beskrivas som en "kamproman", vars syfte är att ge en arbetsskildring av ett svenskt storföretag, där arbetsledningen vill införa en ny rationaliseringsmetod efter amerikanskt mönster, vilket väcker arbetarkollektivets vrede. Strejk utbryter och reaktionerna på den fråga såväl arbetarna som företagsledningen utgör romanens centrala motiv. 1950-talet har ofta beskrivits som ett "opolitiskt" decennium, vilket redaktören och författaren Herbert Tingsten blivit en representant för genom sitt uttryck "ideologiernas död". Särskilt opolitiskt var dock knappast 1950-talet, då kalla kriget och kampen mot kommunismen var som mest intensiv.

En annan alternativ riktning som bröt av mot det konsensustänkande som skall ha präglat decenniet utgör Världsmedborgarrörelsen med värnpliktsvägran på programmet, vilken Jenny Gustafsson skriver om i sitt bidrag. Rörelsen pläderade för världsmedborgarskap och ville avskaffa nationsgränserna, en ståndpunkt som förvisso var radikal, men då rörelsen var ganska perifer väckte den endast säkerhetspolisens intresse, då representanter genomförde aktioner mot värnpliktskontoren.

Nationalismen och patriotismen frodades under 1950-talet genom olika aktiviteter under "Svenska Flaggans Dag", genom kungakortege, högtidstal och flaggutdelning. Men som vissa kritiker påpekade var detta arrangemang ganska ljummet i förhållande till den nationalism som kom till uttryck i samband med en landskamp i fotboll mot Danmark vid samma tidpunkt, vilket Magnus Rodell skriver om. Det nationella höll sig inom nyktra och demokratiska ramar så att säga, i likhet med många andra företeelser i Sverige under denna period.

Vad utgör då antologins största förtjänster? Jo, att redaktörerna har undvikit att bidragstagarna trampar i invanda hjulspår. Snarare har det som avviker, skaver och kontrasterar fått ta en välförtjänt plats, vilket bidrar till en mer mångfacetterad eller mångbottnad bild av det decennium som vi trodde att vi hade greppat och kanske uppfattat som en mellanperiod mellan världskrigets 1940-tal och det politiskt och socialt progressiva 1960-tal som är desto mer genomforskat och omskrivet. 1950-talet var inte så politiskt konformistiskt eller socialt entydigt som man i förstone kan tyckas tro.

Henrik Brissman

Lunds universitet

Martha Nussbaum

Anders Burman & Synne Myrebøe (ed.): *Martha Nussbaum. Ancient philosophy, civic education and liberal humanism*. Huddinge: Södertörns högskola, 2019. 154 pp. ISBN 9789188663849, pbk.

The "principal foci" of this anthology comprising seven texts, the editors tell us in their well written, initiated and admirably short foreword, are Martha C. Nussbaum's "treatments of ancient philosophy, civic education and liberal humanism" (9). Far from being a set of loosely held-together texts unified only in their focus on Nussbaum's varied and genre defying output, these texts succeed in fusing its focal points into a coherent outlook. This outlook sheds light on Nussbaum's careerlong attempt to bring the foundation laid by the study of ancient philosophy to bear on issues of today in a way that makes for an enriched public debate relevant and sensitive to

everyday concerns without letting engagement with the particulars blind us from the fact that philosophy ought also be concerned with the whole of an individual's life.

Synne Myrebøe's "Martha Nussbaum and Heraclitus: Early Notions on Interpretation"—which builds upon her dissertation (reviewed by Victoria Fareld in *Lychnos* 2019: 294–300)—traces Nussbaum's concern for how ancient philosophy can be used to enrich current debates to her early, little discussed, work on Aristotle and Heraclitus. These readings, Myrebøe argues, issue in an understanding of the art of interpretation that, in turn, leads to a conceptualisation of cultivation as an individual and political quest. Myrebøe's way of comparing Nussbaum's readings of Heraclitus to those of Hans-Georg Gadamer is both instructive and indicative of a wish to discuss the issues at hand that ignores unhelpful and potentially destructive boundaries between philosophical traditions that mark the collection as a whole.

In "Nussbaum's Platonic Mirror," Mats Persson insightfully examines how Nussbaum's eagerness to utilize Plato in what, despite the scholarly merits of her interpretation, amounts to an emblematic manner in order to address concerns of today, issues in a range of problems. Persson also discusses the role played by perceptual metaphors in Plato but does not connect this to what I take to be Nussbaum's most serious oversight: her failure to properly attend to the mystic elements of Plato's thought.

Charlotta Weigelt's "Nussbaum, Aristotle, and the Problem of Anthropocentrism" compares Nussbaum's reading of Aristotle as purporting a unified epistemology coupled with an adjacent methodological stance capable of transcending the subjectivism-objectivism divide to similar readings by Putnam, Heidegger, McDowell, Arendt, MacIntyre, and Gadamer, and does so to great effect. Weigelt's discussion also points to the fact that her favoured solution—that internalist realism does not break down into straightforward relativism because of the human ability to "reach out' to something that is, paradoxically, already immanent in us" (68)—evades Nussbaum precisely because of her inability to see Plato as a mystic and Aristotle as his pupil.

Anders Burman's "Martha Nussbaum and Liberal Education" and Sharon Rider's "Cosmopolitanism Begins at Home: Or, On Knowing One's Place" both address Nussbaum's philosophy of education and do a good job of situating it in the contemporary debate and emphasizing the role Kant fills in this area of Nussbaum's thought, respectively. Burman furthers the theme of inter-traditional philosophical dialogue that runs through the volume by both pointing to the shallowness of some of Nussbaum's criticism and by comparing her stance to a host of other thinkers. Rider's discussion offers a welcome break with the usual focus on the classical tradition in Nussbaum scholarship and raises the issue of to what extent Nussbaum's own cultural

horizon permeates her proposed program of cultural development to the point that education is reduced to supplanting one's own vantage-point with that of the liberal elite. These two contributions could perhaps have tied together the volume even more by addressing the Stoic influences on Kant, especially since Stoic cosmopolitanism would seem to sidestep Rider's worries. After all, *oikeiôsis* also begins at home.

In "Capabilities and Human Dignity" Jenny Ehnberg convincingly argues that Nussbaum's "capabilities approach" constitutes a form of sufficientarianism that risks legitimizing inequalities and that Nussbaum's proposed justification might ultimately depend on a problematic form of Aristotelian essentialism. While thought-provoking and to the point, Ehnberg's discussion could have been strengthened further by relating to the interpretative issues surrounding Nussbaum's take on human nature actualized in Weigelt's contribution.

I find it hard not to agree wholeheartedly when Nora Hämäläinen, in her "Work, Aging and Justice," argues that Nussbaum's construal of compulsory retirement as discrimination of the elderly obfuscates both structural issues and the urgent need for a conversation about the way worthwhile pursuits and self-realisation are currently construed against the "crass realities of current economic and political thinking" (145).

Modern academic publishing is ruled by a few powerful feuding houses, and publication through smaller university printing houses can therefore stand out as welcome protest, especially, as is the case here, when such publication strategies result in immediate open access publications of excellent quality. However, one is given to wonder whether the contributions that make up this volume could not have reached a wider audience if it had come out under the stewardship of a more renowned publishing house. Be that as it may, the texts that make up this volume are well worth reading and since they are readily available, there is nothing stopping you, dear reader, from doing so.

Frits Gåvertsson

Lund University

Reversing the colonial gaze

Hamid Dabashi: *Reversing the colonial gaze. Persian travelers abroad*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. 408 s. ISBN 9781108488129, inb.

Studiet av reseskildringar kan ge en god inblick i de idéströmningar som har dominerat olika historiska epoker. De subjektiva skildringarna vittnar inte bara om författarnas egna upplevelser och intryck, de är också i många av-

senden bärare av rådande idétraditioner. En majoritet av de europeiska resenärer som skildrade förhållandena i det konglomerat av länder, folk och religiösa traditioner som gick under beteckningen Orienten under modern tid var präglade av kolonialismens världsbilder. De byggde på ett skillnadstänkande som framställde Europa och Orienten som varandras motsatser, där Europa var idealet och Orienten utgjorde motsatsen. Det var ett perspektiv som karaktäriseras bäst genom sitt objektifierande av Orientens människor och framställningen av dem som exotiska, besynnerliga, främmande och annorlunda. Ett annat inslag i detta perspektiv är dess normativa och manikeiska narrativ vars främsta kännetecken är den oförsonliga fiendtligheten mellan islam och väst.

Europeiska resenärers skildringar har varit föremål för många studier. Det är också inom ramen för dessa studier som Edward Said skrev om det orientalistiska perspektivet. Ett perspektiv som har både hyllats och kritiserats. Studiet av reseskildringar skrivna av resenärer från "Orienten" når inte samma omfattning, men de finns. Ett kännetecken för dessa studier är att de har visat att många resenärer från "Orienten" var trollbundna över vad de såg i Europa.

I dessa studier framställs Europa som slutdestinationen för de orientaliska resenärerna, som i likhet med europeiska resenärer såg på Europa som idealet och var starkt kritiska till förhållandena i sina egna hemländer. Hamid Dabashi, professor i iranska studier vid Columbia University, ifrågasätter denna karaktärisering av reseskildringar skrivna av resenärer från "Orienten" i sin bok *Reversing the colonial gaze. Persian travelers abroad*. Han framhåller att Europa inte alltid var slutmålet för dessa resenärer. Många resenärer begav sig till andra regioner än Europa. En av de resenärer som han studerar reste från Persien till Indien och en annan från Ryssland till Persien.

Dabashi vill korrigeras den koloniala blicken som, enligt honom, medför epistemiskt våld och snedvrider den verklighet som resenärerna bevittnade, upptäckte och bevarade för eftervärlden. Det är enbart genom denna korrektion som man får en bättre förståelse av världen efter den europeiska koloniala erövringen. En annan drivkraft för Dabashi är att göra ett dussintal reseskildringar, skrivna på persiska under de senaste 300 åren, tillgängliga för kommande generationer. Det gäller framför allt dem som inte kan tillgodogöra sig reseskildringarna på originalspråket.

Dabashi har ett intressant urval av reseskildringar. Här finns persisktalande resenärer från Persien och Indien. Här finns en reseskildring av den persiske kungen Naser al-Din Shah (1831–1896), som företog många resor däribland tre till Europa. Bland de övriga finns en reseskildring av en konstintresserad persisk prins och en persisk översättning av en bok skriven av den brittiske kolonialtjänstemannen James Morier, som var djupt präglad av den koloniala blicken. Moriers bok var inte någon reseskildring utan en

fiktion, men den persiska översättningen av boken fick stor spridning. Översättningen gick helt emot Moriers synsätt och spreds i stor omfattning och användes som en inlaga i kampen mot inhemskt envälde i Persien och mot utländsk inflytande, främlingsvälde.

Genom att ge exempel på vad dessa resenärer bevittnade och upptäckte samt hur de upplevde sin omvärld vill Dabashy visa att många inte tog till sig den koloniala blicken. Dabashi beskriver sitt arbete som ett sätt att befria ”orientalerna” från det koloniala perspektivet. Han medger dock att det fanns resenärer som, frivilligt eller ofrivilligt, var bärare av det koloniala synsättet och gjorde sig skyldiga till självförnekelse. Den enda kvinnliga författaren Fatemeh Sayyah (1902–1948) tillhör den senare gruppen. Hon var född och uppvuxen i Ryssland, av iransk pappa, litteraturprofessor i Moskva, och rysk mamma av tyskt börd. Hon utbildade sig i Ryssland och gjorde karriär inom akademien. Hennes reseskildring handlar om hennes resa till Persien och upptäckten av faderns och makens hemland. Hennes reseskildring sticker ut då hon är djupt präglad av det eurocentriska perspektivet.

Hon tycks dock vara ett undantag eftersom Dabashi gång på gång understryker att en majoritet av resenärerna inte lät sig präglas av den koloniala blicken. De var naturligtvis nyfikna på det moderna Europa men det var inte alltid Europa som var deras resmål. Många gånger reste de till närbelägna områden, då de var mer intresserade av kulturerna och folken i dessa regioner. Dabashi avfärdar det dikotomiska perspektiv som vi möter hos orientalisterna och visar med stöd av senare tids forskning att många resenärer under perioden mellan 1400- och 1800-talen var mer intresserade av förhållandena i Central-, Väst- och Sydasien än Europa. Han förnekar inte intresset för moderniteten. Poängen är snarare att den koloniala moderniteten inte alltid stod i blickfånget. Resenärerna skildrade kulturer, sociala traditioner och politiska system i sina resmål oavsett om det gällde förhållandena i Asien, Europa eller USA.

Det här är en mycket intressant bok som bidrar med ny kunskap då Dabashi använder sig av ett originellt källmaterial. Dabashi går dock inte fri från kritik. Det är svårt att blunda för resenärer från Väst- och Sydasien som var starkt präglade av den koloniala blicken och fungerade som en megafon för europeiska koloniserare. Detta var bakgrunden till den debatt som blossade upp i mitten av 1900-talet, där dessa tänkare anklagades för att vara ”alienerade”, ”berusade” eller ”förgiftade” av väst. De anklagades för att ha gett en ytterst onyanserad och förljugen bild av Europa, som gynnade kolonialmakternas intressen. De överdrivna positiva bilderna har också beskrivits som ett medel för att locka makthavarna att bejaka politiska, sociala och kulturella reformer vars förlaga hämtades från Europa.

Synen på Europa/väst förändrades dramatiskt under efterkrigstiden. Många iranska tänkare gav uttryck för en mycket negativ bild av Europa/väst. Det

var en bild som skilde sig från den i många stycken nyanserade bilden, som Dabashi lyfter fram i sin bok, samt den onyanserat positiva bilden. Efterkrigstidens bild färgades av postkoloniala, vänsterinriktade och islamistiska idéströmningar. Den präglades också av västlänternas, i synnerhet USA:s, cyniska spel i Iran och deras stöd till den västvänliga despoten, shahen av Iran, då de blundade för hans systematiska brott mot demokratins grundprinciper och mänskliga rättigheter.

Mohammad Fazlhashemi

Uppsala universitet

Medicinska moraler och skandaler

Motzi Eklöf (red.): *Medicinska moraler och skandaler. Vetenskapens (etiska) gränser*. Stockholm: Carlssons, 2019. 256 s. ISBN 9789173319676, hft.

I denna antologi presenteras en serie medicinhistoriska fallstudier, där titelns *moraler och skandaler* utgör det tematiska fokuset. Såväl medicin som moral förstås som delar av större vetenskaps- och kulturhistoriska sammanhang och från denna utgångspunkt undersöks hur medicinens teoretiska, praktiska och etiska gränser sett ut och förändrats vid olika tidpunkter och under olika perioder i den svenska moderna medicinhistorien. Boken täcker i grova drag in de senaste 200 åren, med tonvikten klart placerad i 1900-talet. Den vägledande frågan rör vad som gör att vissa medicinska händelser och företeelser betraktas som kontroversiella eller skandalösa. Boken samlar enligt redaktören Motzi Eklöfs introduktion fall ”som i sin samtid eller efteråt omgärdats av frågetecken, hyllanden eller kritik, eller har passerat relativt okommenterat” (13). Denna mycket breda avgränsning har renderat en brokig samling texter från författare bland vilka en klar majoritet är historiker eller idéhistoriker; i övrigt är den akademiska ämneshemvisten av olika social- och humanvetenskapliga slag, från konstvetenskap till tekniksociologi och osteologi.

Bokens samlade kapitelbukett lånar sig inte utan vidare till någon meningsfull tematisk indelning, utan spänner i stället över vitt skilda ämnen. Ett kapitel (av Motzi Eklöf, Ann Gustavsson, Dan Jibréus och Olof Ljungström) beskriver och resonerar kring hur de mänskliga kvarlevor som finns i Karolinska institutets anatomiska samlingar hanteras i ljuset av såväl dessas tillkomstshistoria som nutidens urfolksrättighetsdiskurs och de krav på repatriering som rests, ett annat (av Maria Josephson) behandlar det omstridda cancermedlet THX, medan ett tredje (av Isabelle Dussauge) riktar ljuset mot hur svenska aborterade foster använts i efterkrigstidens svenska och internationella poliovaccintillverkning och -forskning. Vidare studeras

äktenskaps- och yrkeshinder för epileptiker under 1900-talet (Lena Lernerhed och Johanna Ringarp), skandalen kring hur blödarsjukepreparatet Preconativ smittade patienter med HIV (Daniel Normark och David Thorsén), samt hur en svensk rasforskare efter att de rasbiologiska idéerna fallit ur modet på hemmaplan fann en ny kontext för sin verksamhet inom en nordamerikansk extremhöger (Maria Björkman).

Teoretiska ingångar och analytiska grepp är likaledes mångfaldiga, i de fall de överhuvudtaget påtalas i texterna. Att Macchiariniskandalen utgjort ett slags impuls för bokens tillkomst är både uttalat och syns tydligt i flera bidrag, noterbart i Olof Ljungströms och Daniel Normarks kapitel om Bjarne Semb, hjärtkirurgen på Karolinska som på 1980-talet blev föremål för en djupgående kontrovers, samt i Eklöfs jämförelse mellan just Macchiariniaffären och en skandalös historia involverandes ett barn dött av stelkrampssmittat difteriserum och en föreståndare för ett statligt laboratorium.

En slående insikt som löper genom flera av bidragen, och som knyter an till den vägledande frågeställningen, rör den inomprofessionella trögrörligheten: det tycks krävas press utifrån – från myndigheter, medier eller patienter – för att få läkemedelstillverkare, läkarsällskap eller andra medicinska aktörer att reagera och skärskåda sin praktik och sina etiska förhållningssätt. Det är en angelägen iakttagelse, som inte blir mindre värdefull av att ha gjorts tidigare. På sina håll tycks den dock ha överskuggat andra möjliga tolkningar. Genom ett fascinerande och välskrivet kapitel av Eklöf om en serie experiment 1933–1934 på Beckomberga sjukhus, där intagna med psykiatriska diagnoser ovetandes smittades med en plågsam venerisk sjukdom kallad *L.i.*, löper ett underförstått normativt argument om att den diskussion om forskningens etik som inte fördes borde ha förts. Den värdering som implicit ryms i den parentesomslutna bokstaven i underrubriken ”Tystnad kring forskningens (o)etik” (129) ter sig förstås fullt rimlig med en nutida betraktares ögon, men blir problematisk i ett historievetenskapligt verk vars uttalade avsikt är att inte ”applicera och (be)döma utifrån en normativ etik på de beskrivna händelserna och företeelserna ifråga, inte heller att tala om vad som borde ha gjorts i respektive fall” (14).

Här hade en känsligare och mer nyanserad contextualisering varit på sin plats, möjliggjord av en stringentare forskningsanknytning för antologin som helhet, samt en tydligare redogörelse för den ”gängse historieskrivning” antologin söker förståelse för (13). Utrymme finns till exempel för en jämförande diskussion om hur synen på olika grupper – barn respektive psykiskt sjuka i det här fallet – som särskilt skyddsvärda i medicinska forskningssammanhang vuxit fram på olika sätt och i olika takt. Då hade iakttagelsen att ”Studierna av *L.i.* på svenska sjukhuspatienter var inte kontroversiell inom dåtida svensk medicin, utan uppmärksammades istället som framgångsrik vetenskap” (129) kunnat ställas bredvid de i kapitlet redovisade forsknings-

etiska diskussionerna rörande främst vaccinforskning på barnhems- och sjukhusintagna barn som förts under decennierna innan, utan att tvinga fram det underförstådda och förklaringsmässigt trubbiga antagandet att de ansvariga för Beckombergaförsöken uteslutande drivits av karriärlystet egenintresse.

Med detta sagt vill jag betona att föreliggande antologi är både välskriven och välredigerad: den utgör ett intressant urval svensk medicinhistorisk forskning anno 2019, alltsammans författat i föredömligt tillgänglig stil. Som särskilt tankeväckande framstår Eklöfs och Normarks avslutande kapitel, där de diskuterar vad de kallar *den informatiska medicinen*. Författarna argumenterar här för att patienten inom dagens *big data*-drivna medicinska diskurs blir tudelad: hen existerar i vården med en fysisk såväl som en digital identitet, identiteter som omgärdas av olika och ofta motstridiga medicinsk-etiska principer. Här, liksom på flera andra håll, visar sig också den samtidsrelevans som i hög grad motiverat antologins tillkomst, och som gör den särskilt angelägen och läsvärd.

Jonatan Samuelsson

Umeå universitet

Humanimalt

Motzi Eklöf (red.): *Humanimalt. Oss djur emellan i medicin och samhälle förr och nu*. Malmköping: Exempla förlag, 2020. 137 s. ISBN 9789198331943, hft.

Humanimalt är en liten nätt bok vars övergripande tema är desto tyngre och särdeles aktuellt i Coronatider, då förhållandet mellan djur, människor och medicin aktualiserats. Kort och gott handlar det om sambandet mellan människor och andra djur i sjukdom och hälsa (15). Bokens texter rör bland annat sjukdomar vi delar med andra djur, så kallade zoonoser, men även hur djur använts inom medicinsk forskning och som livsmedel. Det är dock inte djuren i sig som står i fokus, utan människans relation till djur huvudsakligen som matproducenter eller i medicinen.

Bokens redaktör Motzi Eklöf menar i inledningen att medicinhistoria i för liten grad har inkluderat djur (agrarhistoria, veterinärmedicinhistoria), trots att djur haft stor betydelse för humanmedicinen. Inspirerad av Johanna Widenberg, som i en artikel i *Historisk tidskrift* (2014) argumenterade för att veterinärmedicinhistoria borde utvecklas till ett brett humanistiskt och samhällsvetenskapligt forskningsfält, vill alltså redaktören slå ett slag för det humanimala. Eklöf föreslår att begreppet veterinärmedicinhistoria ersätts med det bredare djur- eller animalmedicinhistoria. I detta samband nämns också den växande rörelsen *One Health*, som för fram idén om att människors,

tamdjurs och vilda djurs villkor är sammanflätade i komplexa system. Rent praktiskt verkar *One Health* för att myndigheter, forskare och många olika yrkesgrupper måste samverka bättre och i större utsträckning rörande mat, miljö och hälsa. Ökat samarbete mellan läkare, veterinärer och folkhälsoexperter tycks angeläget i tider av epidemier och antibiotikaresistens.

I förordet menar Martin Holmberg och Britta Lundgren att boken är tänkt att ge en ”provkarta på studier”. Det gör den verkligen. Här finns nedslag i medicinsk humaniora, agrarhistoria, veterinärmedicinshistoria, samt även bidrag utan egentligt historiskt perspektiv. Boken vänder sig enligt förordet till en bred läsekrets bland professionella yrkesutövare och en intresserad allmänhet. Eklöf skriver att boken inte enbart riktar sig till akademiker, utan är skriven ”som en buffé för alla som har ett kultur- och medicinhistoriskt intresse.” Att en bok vänder sig till många är sympatiskt. Problemet som kan uppstå är att den tänkta publiken blir så bred att boken till slut inte blir riktigt riktad till någon. Bidragen är oerhört korta och somliga av dem lider av det, då ämnena bara hinner snuddas vid och texter avslutas litet abrupt. Kanske i ett försök att göra boken mera populärvetenskaplig har den inget notsystem. Särskilt eftersom flera av bidragen är rätt faktatäta blir avsaknaden av notsystem bitvis problematisk. En intresserad läsare letar förgäves efter exakta referenser. Då får den frustrerade påminna sig om (och kanske trösta sig med) att boken är tänkt som en buffé. En buffé frammanar inte bara bilder av trevliga smårätter och oväntade smakmöten, utan kan även ge en känsla av att det blir för mycket av för lite på en gång.

Ändå erbjuder antologin många eggande smakprov på forskning och texterna ger intressanta och tidvis roliga inblickar. Bland bidragen kan särskilt nämnas Elin Björks välskrivna och underhållande text om professorn i kirurgi Jacques Borelius (1850–1921) stackars igelkottar (43–47). Läsvärd är även Christer Nordlunds om artöverskridande endokrinologi och aptestikeltransplantationer (95–99), samt den tematiskt näraliggande texten av Maria Josephson om THX-kontroversen (101–107). Lars-Erik Appelgrens artikel om utrotandet av tuberkulos hos kor berör en särdeles viktigt episod i svensk medicin- och agrarhistoria (71–76). David Thorséns text om hur anatomiska djurdissektioner i skolor och kunskap om fortplantning, hygien och kön hängde samman under det tidiga 1900-talet var, åtminstone för den här läsaren, en ögonöppnare (49–55). Att djurdissektioner kunde vara ett moment i sexualundervisningen och först senare genomfördes som en del av grundskolans biologiundervisning var i alla fall nytt för mig.

En av de stora behållningarna med boken är att den innehåller en hel mängd fantastiska bilder och fotografier. Bildmaterialet är mycket fint och hämtat från bland annat Hagströmerbiblioteket och Kungliga skogs- och lantbruksakademien. Ett av bokens syften är att väcka intresse för det material som finns i olika arkiv, museer och samlingar för humanmedicin och

djurmedicin. På den punkten har man lyckats, genom bildmaterialet inte minst!

Ingrid Dunér

Lunds universitet

Hvad nytt och nyttigt

Hans Ellegren: *Hvad nytt och nyttigt. Tillkomsten av landets första lärda sällskap: Kungl. Vetenskaps-Societeten i Uppsala*. Uppsala: Kungl. Vetenskaps-Societeten i Uppsala, 2019. 306 s. ISBN 9789151306797, inb.

Egentligen är det intressant att det skrivs så många historiker över olika former av organisationer, som föreningar, företag och sällskap av alla de slag. Inte minst gäller ju detta inom vetenskapshistorien där det finns en mängd redogörelser för olika vetenskapliga akademier och sammanslutningar. Förklaringarna är nog flera. Organisationer erbjuder en enkel och tilltalande avgränsning. Här finns inte sällan engagerade medlemmar och ledamöter som en tilltänkt läsekrets, om de inte rent av bidrar till forskningen själva. Oavsett vilket får man nog anta att här finns en nyfikenhet på vad sammanslutningen har haft för syften och bevekelsegrunder och hur man lyckats med att uppfylla dessa. Till detta kommer en efterfrågan eftersom många sällskap, kanske särskilt vetenskapliga, har publiceringsverksamhet som en central aktivitet. Medlemsavgifter och andra tillgångar kan dessutom hjälpa till med tryck- och utgivningskostnader. Sedan har vi förstås olika former av jubileer och andra mer eller mindre högtidliga tillfällen som gärna får förgyllas med en publikation. I samtliga fall handlar det om historia som resurs, något att engageras av och samlas kring.

När nu en ny historik över Kungl. Vetenskaps-Societeten i Uppsala föreligger är det inte heller den första. Långt därifrån. Ändå finns en poäng i att återvända till tillkomsten av Sveriges första lärda sällskap, för det är just bara bakgrunden till och de första decennierna av Vetenskaps-Societetens verksamhet som behandlas i boken, fram till och med att sekreteraren Anders Celsius avlider en bit in på 1740-talet. Narrativet vävs visserligen runt en serie av initiativ och namnbyten som känns igen. Från Collegium Curiosorum med Polhem och Benzelius, över Bokwettsgillet eller Societas Literaria, till Kungl. Vetenskaps-Societeten med Anders Celsius i ledningen. Tankar på en Stockholmsavdelning med annan inriktning kan så småningom också sägas ha realiserats genom att Kungl. Vetenskapsakademien grundades. Eller så är den snarare att betrakta som en mer nyttoinriktad motpol. Personerna, organisationerna och verksamheterna – från bygget av ett observatorium i Uppsala till den franska gradmätningsexpeditionen norröver – är också

kända från tidigare framställningar. Detsamma gäller förklaringarna till all denna aktivitet och under vissa perioder passivitet.

Utan begreppslig jargong tydliggörs de personliga släktbandens och nätverkens betydelse för 1700-talets svenska intellektuella liv, i kombination med inspiration från de utlandsresor som intellektuella ynglingar med framåtanda förväntades göra. Framställningen är lättläst och välstrukturerad med en hel del citat ur publicerade och opublicerade källor. Att en redogörelse för Vetenskaps societetens grundande och första decennier tillsammans med några viktiga sammanhang blir mer tillgängliga är också värdefullt.

Inte heller gör det något att vissa affärer återberättas. Många tål det. Som att grundplåten vid sällskapetets inrättande 1728 kom från försäljningen av de järnrör som från 1650 lett vatten från Fyrisån upp till slottets brunn, förgäves som det verkar då slottet brann 1702 och järnrören torkat ut. Det säger lika mycket om villkoren för vetenskaplig verksamhet som om den knapphet som rådde efter det stora nordiska kriget. Redan då var återbruk en dygd. Och kanske har också Socker-Connys devis om användningen av schyssta järnrör en vetenskapshistorisk bakgrund?

Det är med andra ord positivt att Vetenskaps societeten i Uppsala fått en historik, dessutom robust inbunden med färgillustrationer på hållbart papper. En undran gäller valet att lägga en akademihistorisk bakgrund som bilaga i stället för som inledning. Det finns säkert goda skäl till det, men valet hade kunnat göras annorlunda. På det hela taget ändå ett kärt återseende av en känd historia i moderniserad form. Min gissning är att både nyfikenhet, efterfrågan och skrivglädje legat bakom denna bok.

Thomas Kaiserfeld

Lunds universitet

The old, the new and the unknown

Charlotta Forss: *The old, the new and the unknown. The continents and the making of geographical knowledge in seventeenth-century Sweden*. Stockholm: Stockholms universitet, 2018. 304 pp. ISBN 9789526892900, pbk.

The names of continents often act as conceptual scaffolding for other ideas and practices, some of them of great significance for world history. But how do these notional understandings of the parts of the world come into being and change over time? This thesis explores knowledgemaking about the continents by Swedish people in several seventeenth-century contexts. It is informed by conceptual history, notably Reinhart Koselleck's emphasis upon both diachronic and synchronic meaning-making, as well as by Quentin Skinner's refinements upon speech act theory. A central theme of the thesis

is that the meanings of continents are both ‘performative’, in the sense that their meaning is closely tied to everyday usage and local aims, and ‘situational’ in the sense that they change in and across different geographical and historical contexts.

The first empirical chapter traces ideas about the continents among seventeenth-century Swedish intellectuals, both well-known (Johannes Rudbeckius for example) and more obscure. The main sources are geographical treatises and student notes from geography lectures at Uppsala University, many of them in Latin. Forss characterizes scholarly geography in this period as ‘wedged between the old and the new’ (115). On the one hand, seventeenth-century Swedish intellectuals were more respectful than their southern neighbors toward ancient geographers such as Ptolemy. On the other hand, they were also well aware of the implications of the late fifteenth- and sixteenth-century encounters with what Europeans liked to call ‘the New World’ (today the continents of North and South America), and also curious about two other ‘new’ but unexplored continents, one around the South Pole (today’s Antarctica) and another they imagined to lie in the far north under the Arctic Sea ice. Forss shows that Swedes were willing to canvas unorthodox ways of thinking of continents, to the extent that some scholars argued for merging Europe, Asia and African into one large continent; they were also fully aware that the names of continents were, at least in part, intellectual constructs and highly dependent upon the positioning of the observer.

The second empirical chapter focuses on Swedish travellers to the Eastern Mediterranean, many of them connected in some way to diplomatic circles in the Ottoman Empire. The seventeenth-century Ottomans controlled a vast, continent-straddling empire, with significant territory or vassal states in Europe (including most of the Balkan peninsula and several Mediterranean islands); Asia (Asia Minor, the Levant, and parts of the Arabian Peninsula); and Africa (Egypt and into the Maghreb). All this tended to give continent-naming a quite different and sometimes surprisingly local flavor. Famously, the city of Constantinople (today Istanbul) was—and still is—said to have a ‘European’ side on the west bank of the Bosphorus, and an ‘Asian’ side on the east bank. Swedish travellers adopted this and other Ottoman usages, but they also puzzled over how to use the continent names to do more expansive explanatory work. Though Forss does not say so in so many words, it does seem as if, at least for Swedes, ‘Europe’ became a fairly incoherent term in the Ottoman context, or at least a concept that could not bear much ideological weight. What she does show is that many Swedish travelers to the Eastern Mediterranean opted for the term ‘Christendom’ in preference to ‘Europe’, essentially so as to mark that part of Europe that was *not* under Ottoman rule. Over the centuries many Europeans have endeavored to forget the fact that Christianity and ‘Europe’ do not fully overlap, but in the

Ottoman context, it appears that this inconvenient truth was impossible to ignore. The names of the continents were always intended to ‘make sense of other things’ (175), but for Swedish travellers in the East Mediterranean they apparently ceased to function in some of their traditional ways.

The third empirical section moves to the colony of New Sweden, situated along the Delaware River in territory that is now part of the United States. Here too continental names were malleable; and some of them tended to preserve older layers of meaning. For example, Forss has a valuable and quite revisionist discussion of the survival of the term ‘West India/Indies’ to describe not only the Caribbean island region, but the entire North and South American landmass. In New Sweden, in contrast to the Eastern Mediterranean, the names of continents apparently performed important ideological work. So, for example, continental names proved useful not just for dividing up the globe, but for grouping people. A striking case was the use of ‘Americans’ and ‘American wild people’ to refer to the Lenape and Susquehannock native peoples, which had the effect of linking indigenous people metonymically to the vast, ‘uncivilized’ continent of America. At the same time, a somewhat eccentric Swedish version of the story of the European ‘discovery of the New World’ ended up being marshalled to bolster Sweden’s claims to the Delaware River area at the expense of the Dutch and English.

This is a highly original and content-rich thesis to which one cannot possibly do justice in a short review. Still, a few minor criticisms are in order. Arguably the Eastern Mediterranean case study is not as thoroughly developed as the other two, probably due to a dearth of source materials. It would, for example, have been fascinating to have a discussion of travelers to the ‘Holy Land’, that liminal and ideologically loaded Asian *eyalet* (province) of the Ottoman Empire, not least because of its conflictual and historically layered relationship both to ‘Christendom’ and ‘Europe’. In terms of language, the Latin translations are beautifully executed, but occasionally the translations from seventeenth-century Swedish are syntactically clumsy or overly literal. However, these are minor caveats. This thesis offers a powerful model for how to do high-quality conceptual history in a global context; at the same time it shows us why such an exercise continues to matter.

Margaret R. Hunt

Uppsala University

Histoire des sciences

Yves Gingras: *Histoire des sciences*. Paris: Presse universitaires de France, 2018. 128 s. ISBN 9782130543879, hft.

Är de stora upptäckternas och vetenskapliga revolutionernas tid förbi? Kanske, konstaterar den kanadensiske vetenskapshistorikern Yves Gingras mot slutet av sin nya bok *Histoire des sciences*, som behandlar vetenskapens historiska utveckling under de senaste 2 500 åren. Boken är utgiven på Presses universitaires de Frances serie "Que sais-je?", där välinitierade ämnesföreträdare skriver korta introduktioner till olika forskningsfält som kan användas i både allmänbildande och undervisande syften. Vetenskap definieras i bokens inledande avsnitt som de "praktiker som syftar till att beskriva och förklara naturfenomen genom observationer, beräkningar eller mätningar" (3–4). I fokus står naturvetenskaper förknippade med det kosmiska, det materiella och det levande, det vill säga astronomi, fysik, kemi och biologi. Matematik spelar av utrymmesskäl endast en biroll.

Gingras framställer vetenskapens historia med hjälp av tre analytiska verktyg: en genealogisk ansats, en periodindelning i tre större perioder samt ett särskilt fokus på demografiska, geografiska och institutionella förhållanden. Det är i denna genealogiska ansats viktigare att spåra hur astronomer eller biologer har åberopat tidigare generationers bidrag än att visa hur olika samhällen – oberoende av varandra – gjort samma vetenskapliga upptäckter. De tre större perioderna utgörs av: 1) antik och medeltida vetenskap (500 f.Kr.–1600 e.Kr.); 2) vetenskapernas förnyelse (1500–1800); och 3) vetenskapernas mångfaldigande och likriktning (1800–nutid). Under den första perioden utvecklades skrivkonsten och beräkningsmetoder som möjliggjorde att observationer kunde kodifieras och astronomiska fenomen förutsägas. Den andra perioden utmärks av att nya instrument som teleskop och mikroskop öppnade för nya observationer av makro- och mikrokosmos och att nya matematiska metoder som integral- och differentialkalkyl gjorde de dittills flitigt brukade geometriska metoderna allt mer överflödiga. Vetenskaperna tenderade under den tredje perioden att bli allt mer specialiserade, mer systematiskt kvantitativa och fortsätta i riktning mot alltmer avancerad matematik.

De tre perioderna behandlas i var sitt kapitel där de teoretiska och metodologiska landvinningarna genom Gingras medryckande prosa knyts samman med vetenskapernas demografiska, geografiska och institutionella förhållanden. Den demografiska utvecklingen var under lång tid knappt märkbar, och man uppskattar att det fanns 80–100 vetenskapsmän per generation i världen 450 f.Kr.–100 e.Kr. En kraftigare ökning ägde rum så sent som 1500–1800. Under de senaste århundradena fram till våra dagar har antalet veten-

skapsmän fullkomligt exploderat. Dessutom har allt fler artiklar fler än en författare, och den vetenskapliga verksamheten bedrivs i allt större utsträckning kollektivt.

Antikens fåtaliga vetenskapsmän hade i regel sin institutionella hemvist hos de politiska ledarna. Efter att de första universiteten blivit en viktig plats för lärda verksamheter mot slutet av medeltiden avtog deras relevans för vetenskapliga gärningar mot slutet av 1600-talet. Under 1600-talet hade visserligen de främsta vetenskapsmännen en universitetsutbildning i bagaget, men det var framförallt vid de nyinrättade vetenskapliga akademierna som den vetenskapliga verksamheten kunde bedrivas. Universiteten återtog sin relevans för forskningen under 1800-talets andra hälft och har sedan dess innehaft en stark ställning som forskningsinstitution.

I början av 1600-talet var det fortfarande via cirkulering av brev genom nätverk av vetenskapsmän som nyheter om vetenskapliga framsteg spreds. Under 1600-talets andra hälft började dock den vetenskapliga tidskriften ta över en del av denna funktion, som den franska *Journal des sçavans* (första utgåvan i januari 1665) och den engelska *Philosophical Transactions* (mars 1665). Den senare var redan från början klart mer vetenskapligt inriktad och bidragen skulle granskas av en Royal Society-medlem innan tryck. Det skulle dock dröja till början av 1700-talet innan tidskrifter blev om böcker som den huvudsakliga publikationskanalen, och under andra hälften av 1700-talet började specialiserade tidskrifter för vetenskapliga discipliner dyka upp.

I bokens avslutande kapitel diskuterar Gingras kort den under 1990-talet allt vanligare idén att vetenskapen börjar nå sin slutpunkt. Även om denna tanke låter som ett eko från det föregående sekelskiftet – och återigen kan visa sig förhastad – konstaterar Gingras att ”det är anmärkningsvärt att ingen riktig ’vetenskaplig revolution’, jämförbar med 1900-talets första hälft (relativitet, kvantmekanik, kosmologi, genetik), skakat om forskningen som fortfarande vilar på teorier etablerade före 1970-talet” (124).

Det är svårt att kritisera bokens vetenskapshistoriska innehåll annat än med förutsägbara kommentarer om förenklingar, utelämnade förhållanden eller för snäva geografiska perspektiv. Författaren är dessutom klart medveten om att bokens omfång i kombination med det tidsspann den omfattar ger en missvisande och alltför kontinuerlig framställning av ett långt mer sammansatt och ovisst förlopp. Jag hade emellertid gärna sett en mer konsekvent sammanställning av demografiska, geografiska och institutionella förhållanden i slutet av respektive kapitel i stället för att endast sammanställa dem för de två första periodernas kapitel, vilket nu är fallet.

Vid sidan av den imponerande koncisa framställningen av 2 500 års vetenskapshistoria står bokens inledande vetenskapshistoriografiska kapitel för dess främsta bidrag. Kapitlet visar hur vetenskapens historieskrivning sedan

upplysningstiden tjänat såväl progressiva som nationalistiska och moraliska syften. Ett särskilt intressant avsnitt beskriver hur den inomvetenskapliga diskussionen pendlat mellan interna och externa förklaringar av vetenskapens historiska utveckling alltsedan vetenskapshistoriens institutionalisering som självständig disciplin i början av 1900-talet. Gingras vill av allt att döma göra upp med denna tillgjorda motsättning som fortsätter göra avtryck i såväl det vetenskapshistoriska som det vetenskaps sociologiska fältet, oftast i samband med att ett nytt problemområde ska marknadsföras. I stället förespråkar han att idéernas, metodernas och instrumentens genealogi utforskas parallellt med demografiska, geografiska och institutionella förhållanden. Om denna hållning är rimlig går säkerligen att diskutera, men tydligheten i Gingras ställningstaganden gällande vilken typ av vetenskapshistoria som bör skrivas är föredömlig.

Tobias Dalberg

Stanford University

The moment is now

Anders Hallengren (red.): *The moment is now. Carl Bernhard Wadström's revolutionary voice on human trafficking and the abolition of the African slave trade*. West Chester PA: Swedenborg Foundation, 2019. xvii + 284 s. ISBN 9780877853176, hft.

Under försommaren 2020 kom västerlandets moraliska ansvar i rasismens, kolonialismens och slaveriets historia upp till livlig debatt. Även om debatten främst hade politiska och moraliska medvetandegörande syften, spelade historien och dess tolkning en inte obetydlig roll i argumentationen. Ibland gick dock komplexiteten i det historiska sammanhanget förlorad i debatten. Som historiker finner man sällan en hegemonisk, enkel berättelse, snarare en uppsättning varierade och motsägelsefulla historiska uttryck. 1700-talets syn på den andre och slaveriet är mer komplext än vad vi kanske först antar. En mycket intressant bok som problematiserar slaveridebatten i slutet av 1700-talet, och sätter den i dess idéhistoriska, politiska, ekonomiska och mediala sammanhang är en volym, redigerad av litteraturvetaren Anders Hallengren, som kretsar kring den svenske slaverimotståndaren och swedenborgaren Carl Bernhard Wadström.

I *Observations on the slave trade* (1789) skriver Wadström angående den transatlantiska handeln med slavar: "these detestable markets for human flesh, consitute the last stage of all false principles; the greatest of all abuses; the inversion of all order; and originate solely in that corrupted system of commerce, which pervades every civilized nation at this day". Wadström,

som själv hade sett slaveriet i vitögat under sin resa till Senegal 1787–1788, vittnade om tyranniets och slaveriets hemskheter och säger sig med sin bok försöka väcka dem som fortfarande har en gnista av humanitet i sitt bröst. I uppföljaren, *An essay on colonization* (1794–1795), lade Wadström vidare fram ekonomiska och filantropiska argument mot slaveriet. Wadströms böcker blev mycket betydelsefulla i debatten om slaveriets avskaffande. Han kom att samarbeta med ledande abolitionister som William Wilberforce och Thomas Clarkson, och han kom att vittna inför det brittiska parlamentet om slaveriet. Förhöret finns nedtecknat, varvid man kan följa ord för ord vad Wadström vittnade om.

The moment is now är resultatet av en konferens som hölls i London 2015 om Wadström och avskaffandet av slaveriet. Volymen består av tolv bidrag, varav några kan lyftas fram som särskilt läsvärda. Historikern Fredrik Thomasson skriver om den svenska debatten om slaveri och kolonialism i slutet av 1700-talet. Det hölls ingalunda tyst om slaveriets fasligheter i 1700-talets i Sverige. Thomasson visar att det fanns ett nästan unisont motstånd mot slaveriet, som ansågs moraliskt förkastligt i den svenska debatten. När Wadström och hans reskamrat, Linnélärjungen Anders Sparrman, anlände till slavön Île de Gorée 1787, pågick redan en debatt i Sverige om slaveriet. Sverige blev visserligen aldrig någon kolonialmakt av betydelse, men ambitionerna fanns som Thomasson skriver: Nya Sverige, Cabo Corso och Saint-Barthélemy. I och med att den sistnämnda kolonin togs i besittning 1785 blev Sverige en slavnation. Den allmänna opinionen i den svenska tidningsdebatten, visar Thomasson tydligt, uppfattade kolonialism och slaveri som en smutsig och exploaterande handel, där hycklande kristna behandlade slaverna som djur, en verksamhet som varken kunde leda till mer lönsam handel eller befolkningstillväxt. Slaveriet omnämns även i reseskildringar, där kritiska beskrivningar var regel. På svenska teaterscener framfördes skådespel med slaveriet som tema. Didrik Gabriel Björns *Westindiefararen* som hade premiär 1791 blev en stor succé och spelades inte mindre än 170 gånger. Slaveriets och kolonialismens grymhet och ekonomiska betydelse var omvittnat och säkerligen känt för den läsande befolkningen. Den dominerande opinionen i de flesta tidningsartiklar och skrifter var emot slaveriet, även om debatten inte ledde in på den känsliga frågan om det svenska ägandet av en slavkoloni i Västindien, sannolikt beroende på censur och de politiska och ekonomiska intressen som stod i vägen för en öppen debatt.

Idéhistorikern Ronny Ambjörnsson skriver om Wadströms och alkemisten och swedenborgaren August Nordenskjölds utopiska idéer (som Ambjörnsson tidigare behandlat i denna årsbok, se *Lychmos* 1975–1976). Nordenskjölds *Plan for a free community upon the coast of Africa* (1789) skisserar en afrikansk utopi, ett fritt samhälle av frigivna slavar. Inspirationen kom från den svenske teologen och andeskådaren Emanuel Swedenborgs läror, där politisk

makt baseras på arbete och äktenskap på kärlek. Enligt Swedenborg hade afrikanen högre insikt i det andliga än europén. Det som gör denna och flera av uppsatserna särskilt intressanta är att de inte uppehåller sig endast vid den moraliska diskussionen, utan visar hur slaverimotståndet ingår i ett ekonomiskt och vetenskapshistoriskt sammanhang. Ambjörnsson knyter an till den ekonomiska debatten om arbetets värde. Slaveriet kunde ses som kontraproduktivt för ett lands ekonomiska utveckling.

Ekonomhistorikern Klas Rönnbäck går närmare in på Wadströms och Sparrmans möte med slavhandeln i Senegal 1787–1788 och hur deras vittnesmål kom att påverka det brittiska slaverimotståndet. Rönnbäck visar hur vetenskapsmannens retorik som neutral observatör kompletterade den annars gängse moraliska, sentimentala retoriken. Särskilt i fallet Sparrman, kom den linneanska vetenskapens betoning på exakt iakttagelse, autopsi, eftersträvan efter objektivitet, noggrannhet och saklighet, att användas som grund för slaveriets avskaffande. Genom egenskapen av att vara vetenskapsman sågs Sparrman som ett trovärdigt, sanningsenligt vittne. Rönnbäck lyfter också fram Wadströms ekonomiska argument. Slavhandeln förhindrade helt enkelt en afrikansk ekonomisk utveckling.

Volymen innehåller även andra läsvärda bidrag. Jane Williams-Hogan skriver om Wadströms tankar om fria kolonier och nödvändigheten av att avskaffa slavhandeln och hur detta hade sin grund i Swedenborgs tankar om afrikanen i dennes religiösa skrifter. Robert W. Rix skriver om hur William Blake tog intryck av Swedenborgs tankar om afrikanens andlighet. Inga Sanner finner ett spår som binder samman Swedenborg och moderniteten. James F. Lawrence ger en introduktion till det amerikanska antislaveriets historia.

Till volymen hör också ett appendix med hela Wadströms vittnesmål om slaveriet som hölls i det engelska parlamentet 1790, där man kan följa ord för ord vad som sades. Det ger en hissande inblick och närvaro i tidens diskussion om slaveriet. Wadström vittnar om hur förvärvandet av slavar gick till, hur lokala kungar genomförde räder, och hur slavhandlare behandlade sitt levande gods. Afrikanerna var inte utan skicklighet i hantverk och odling, och hade, menade Wadström, goda förutsättningar att kunna ingå i den globala handeln på samma villkor som européerna, om inte slavhandeln stod i vägen och bröt ner deras ekonomi. Afrikanen, sade han, ”is as capable of being in all respects brought to the highest perfection as those of any white nation.”

David Dunér

Lunds universitet

Tid för enhetlighet

Gustav Holmberg & Johan Kärnfelt: *Tid för enhetlighet. Astronomerna och standardiseringen av tid i Sverige*. Lund: Nordic Academic Press, 2019. 123 s. ISBN 9789188909015, hft.

Gustav Holmbergs och Johan Kärnfelts *Tid för enhetlighet. Astronomerna och standardiseringen av tid i Sverige* tar sin utgångspunkt i en fråga som är lika enkel som den är historiskt komplex: ”vad är klockan?”. På knappt hundra sidor kartlägger Holmberg och Kärnfelt sedan framväxten av en standardiserad klocktid i Sverige och de många teknologiska, kunskapspolitiska och infrastrukturella förändringar som följde i dess spår. Under 1800-talets andra hälft och 1900-talets början kolliderade en accelererande modernitet, och dess krav på synkronicitet och standardisering, med Sveriges många lokala tider. Tiden var inte ett abstrakt, filosofiskt problem, utan något konkret och vardagligt: När går tåget? När anlände telegrammet? Den standardiserade tiden var ett slags metronom för det moderna livet, en grundförutsättning för en större förändring av det svenska samhället. Men, som Kärnfelt och Holmberg påpekar, någon behövde hålla koll på den nya tiden. Den behövde, som de vackert uttrycker det, hämtas ner från himlarna: från solen, stjärnorna och jordens rotation runt sin egen axel, för att kunna mätas, kontrolleras och förmedlas. Hur och vilka som utförde detta arbete utgör kärnan i *Tid för enhetlighet* och de tre kapitel som följer på den korta inledningen.

Det första kapitlet placerar standardiseringen av tid i Sverige i ett större sammanhang och fungerar både som en introduktion till den empiriska studien och till det bredare forskningsfält som studerar standardiseringspraktiker, vetenskap och modernitet. Särskilt fokuserar det första kapitlet på astronomens roll i standardiseringsprocesser i allmänhet och på den svenska tidsstandardiseringen i synnerhet. Kärnfelt och Holmberg, som tidigare studerat just astronomens historia, ger en initierad bild av framväxten av standardiserad kunskap inom astronomin och framväxten av internationella organisationer som etablerade standarder över nationsgränser. Den normala vetenskapliga praktiken för astronomer under decennierna kring sekelskiftet kretsade ofta kring just standardisering och upprättandet av stabila vetenskapliga objekt, såsom avstånd mellan himlakroppar, måttenheter och ramverk för insamlad data. Astronomin kunde ta med sig standardiseringsarbetet in i interaktionen med det omgivande samhället och i standardiseringsprocesser bortom den egna disciplinen. Genomgående i kapitlet används koncept från STS och vetenskapshistoria för att ge teoretisk klarhet i förhållande till historiska förlopp. Särskilt Paul N. Edwards idé om samkonstruktion – hur infrastrukturer formar och formas av moderniteten

– används här för att på ett tydligt sätt belysa hur astronomins tillämpningar varit en integrerad del av ett större modernt projekt.

De två nästföljande kapitlen är mer empiriska och berör både politiska förlopp (kapitel två) och vetenskapliga praktiker, tekniker och materialiteter (kapitel tre). I kapitel två, som till skillnad från kapitel ett och tre har Johan Kärnfelt som huvudförfattare, tecknas en bild av de politiska debatter om tidsstandardisering som pågick i Sverige under slutet av 1800-talet. I takt med att stambanorna färdigställdes blev lokala järnvägstider allt mindre hållbara och ett allt mer akut politiskt problem. En nationell tidszon behövde upprättas, och kapitlet utgör en fallstudie av hur denna process gick till. Synkroniseringsarbetet som följde var en reell och materiell politisk fråga som debatterades bland experter och i Sveriges riksdag. Mötet mellan politikerna och astronomerna, vars expertis plötsligt blivit av största samhällsrelevans, illustrerar tidsfrågans komplexitet och dess många skalor: frågorna rörde sig från järnvägsstationernas tidtabeller till jordens placering i förhållande till solen. Framväxten av en nationell tidszon, visar Holmberg och Kärnfelt, var en dragkamp mellan regionala intressen, politiska ambitioner och vetenskaplig expertis. Dessutom rymmer standardiseringen av svensk tid en transnationell dimension i och med upprättandet av tidzoner på en global nivå.

I det tredje kapitlet vänder sig Holmberg och Kärnfelt mot den mer konkreta tidsproduktionen och den uppsjö av observatorier, instrument och "kronometriska nätverk" som gjorde standardiseringen möjlig och tiden synlig. Produktionen av standardiserad tid var beroende av arbete: från observatorierna, navigationsskolorna och andra institutioner fördes, med hjälp av en allt mer tilltagande institutionell förankring och teknisk utveckling, ett ständigt pågående arbete att integrera tiden i medborgarnas liv. Klockor som tickade, tidskulor som kunde ses på kilometerlånga avstånd och normaltidur utplacerade i stadskärnor gjorde erfarenheten av tid till en normaliserad del av vardagslivet och den enskildes tillvaro. Här väcks också större frågor relaterade till tid och makt, där upprättandet av kronometriska nätverk också var ett sätt att utöva och manifesteras makt för de inblandade aktörerna.

I det korta efterordet reflekterar författarna över tidsstandardiseringen ur ett samtida perspektiv – den svenska tiden har i dag flyttat ner från himlavalvet och inrättat sig i några atomur i Borås – och förskjutningen av expertis från astronomi till fysik. Här gör sig det korta formatet påmint och jag kan sakna en större diskussion kring bokens teoretiska bidrag: vad innebär det att studera den vetenskapliga produktionen av tid ur ett historiskt perspektiv? Hur förhåller sig Holmberg och Kärnfelt till större historiografiska frågor kring synkronisering och kalibrering av olika tider? Förhoppningsvis är denna korta, men till innehållet rika och associativa studie bara en början

och en öppning för fler framtida arbeten om den vetenskapliga produktionen av tid. *Tid för enhetlighet* visar möjligheterna i att studera tid som ett vetenskapshistoriskt objekt och lyckas även belysa en tidigare förbisedd del av den svenska modernitetens utveckling.

Erik Isberg

Kungliga Tekniska Högskolan

Communicating the history of medicine

Solveig Jülich & Sven Widmalm (red.): *Communicating the history of medicine. Perspectives on audiences and impact*. Manchester: Manchester University Press, 2020. xiv+232 s. ISBN 9781526142467, inb.

Denna antologi gör ett ambitiöst försök att adressera en viktig men potentiellt förödande fråga: Är medicinhistoria relevant, för vem och varför? Vad har medicinhistoria för *påverkan*? Det är inte första gången frågan ställts (och knappast den sista), men angreppssättet i antologin är nydanande. Författarna undviker att gå i fällan att försöka identifiera och mäta vissa luddiga variabler (museibesökare, bloggträffar, citeringsindex med mera) och därmed underkasta sig en samhällssyn där humaniora är ofrånkomligt perifer. Antologin försöker inte heller undvika frågan genom att exempelvis attackera revisorssamhället eller new-public-managements väl och ve. Antologin är inte heller en inlaga till humanioras försvar. Vad som gör antologin annorlunda, dess alexanderhugg, är att författarna stannar kvar på den medicinhistoriska planhalvan samtidigt som de med olika röster svarar på frågan om disciplinens relevans genom att vända sig till sin egna publik och studera denna.

Jülich och Widmalm skriver inledningsvis: ”The measurement of impact is rapidly becoming a policy tool, whereas the idea of audiencing is an analytical framework that can be used for understanding processes encouraged by policy.” (2) De väljer därmed att nyansera hur vi kan förstå påverkan som någonting annat än ett mätvärde. Genom att vända sig till begreppet ”audiencing”, som syftar till att analytiskt betrakta innehållet i ett utbyte (upplevelser, underhållning, information, kunskap med mera) som en samproduktion mellan de som uttrycker och de som åhör, kan författarna hitta en analytisk ingång till att förstå och förklara humanioras förändring och nytta. Tillvägagångssättet är både enkelt och genialt.

Med detta grepp flyttar Jülich och Widmalm frågan till humanioras planhalva och etablerar grunden för hur den bör besvaras. Kunskapens påverkan analyseras på detta sätt genom att studera mottagarna. På så sätt kan man nyansera ett svar på vilka som förväntas bli påverkade (därmed en påverkan)

av medicinshistoria men utan att förenkla, mäta eller fördumma svaret. Komplexiteten och *kontexten* bibehålls. Men det är samtidigt ett analytiskt ramverk som tar frågan om påverkan på fullt allvar. Frågan om påverkan är på ett sätt djupt existentiell, vilket lätt döljs bakom grafer och nyttomaximering.

Till sin hjälp använder sig författarna av den omfattande forskningen om publiker främst inom forskningsfälten mediala och kulturella studier. Begreppet "audience" har använts på många olika sätt och kan hänvisa till olika former av publik – från operabesökare till bokläsare – i sammanhang där kommunikationspraktiker ändras och förändrar åhörarskapet. Det svenska ordet publik och engelskans "the public" (allmänheten) visar också på en spänning som författarna använder sig av för att problematisera åhörarrollen och dess möjliga omfattning och där "audiencing" får en central roll i flera av antologins bidrag. Att ta publiken på allvar är att ta frågan om kunskapens påverkan på allvar.

Bokens olika bidrag formar en bild av fältet medicinshistorias publik. Föga förvånande intar utövare av medicinska kunskaper, i synnerhet läkare, en särställning. Både Huisman (kap. 2) och Söderfeldt & Krischel (kap. 3) belyser utbildning och utbildningssystem där läkarstudenter utgör publiken. Sapphol (kap. 9) erbjuder reflektioner rörande National Library of Medicine's utställningsyta vid National Institute of Health (NIH). NIH är USA:s centrum för biomedicin och på så sätt medicinskt centralt. Publiken består således av både medicinska högdjur, byråkratiska administratörer och nyfikna besökare. Mullally & Marchildon (kap. 6) ger en inblick i hur medicinshistoria användes av läkare för att ta kontroll över historien om Kanadas medicinska välfärdssystem. Publiken var den gången i stor utsträckning andra läkare. På liknande sätt speglar Hoffman (kap. 4) sjukvårdspolitikens publik. Dessa två kapitel visar på heterogeniteten i begreppet publik, då de visar att den politiskt intresserade, organisatören, politikern, eller väljaren kan vara relevanta publiker till de medicinshistoriska berättelser som framträder. Allmänheten är en annan publik. Denna allmänhet tar Koch (kap. 5) och Björklund (kap. 8) fasta på, på olika sätt. Björklund undersöker den publik som söker sexualundervisning, ett både kittlande och pedagogiskt relevant tema. Koch diskuterar politiserande moralism i anknytning till medicinska teman som eugenik.

Antologibidragen visar på en bredd samtidigt som antologin är mycket sammanhållen. Bidragen kommunicerar väl med och kompletterar varandra. Författarna visar genom sina exempel på vikten av att undersöka, beskriva och förstå kontexten. Det gäller inte bara olika perioders kontexter utan även ämnet medicinshistorias kontext. På så sätt mejslas ett nytt forskningsområde fram, en slags medicinshistorisk reflexivitet, genom att kombinera mediastudier och medicinshistoria. Det är också förmågan att fånga kontexten

för medicin som gör disciplinen medicinhistoria så angelägen, med tanke på medicinska kunskapsformers särställning.

Vilken publik vänder sig då själva boken till? Det är inte en bok i medicinhistoria utan en bok om medicinhistoria. Som sådan är den nyttig för alla utövare av medicinhistoria, oavsett om du forskar i ämnet, arbetar på museum, utvecklar konst, katalogiserar medicinska böcker, administrerar medicinska arkiv eller på andra sätt verkar för en bredare användning av medicinhistorisk kunskap. Jag önskar att den också hamnar i händerna på de som ansvarar för medicinska samlingar och de som finansierar resurserna för medicinens historia. Tyvärr är jag tveksam till huruvida de orkar läsa detta genomarbetade och seriösa verk. Jag hade själv behövt denna bok när jag 2008 började på Karolinska institutet i ett projekt där min uppgift var att övertyga medicinarna om att de måste samla och spara arkiv ifall de över huvud taget ville påskina någon form av medicinhistorisk och vetenskapshistorisk relevans. Ofta (men inte alltid) talade jag för döva öron. Sapphol visar vilken kunskap och rikedom som kan skapas då medicinhistoriker använder sig av museum, arkiv och bibliotek, när dessa finns. För hur ska man värdera nyfikenhet (Sapphol, kap. 9) eller rangordna ödmjukhet (Chaney & Walke, kap. 7) och vilket samhälle skapar vi när dessa kvaliteter inte tillvaratas?

Daniel Normark

Uppsala universitet

Women in their element

Anette Lykknes & Brigitte Van Tiggelen (red.): *Women in their element. Selected women's contributions to the Periodic System*. Singapore: World Scientific, 2019. xxiv + 531 s. ISBN 9789811206283, inb.

Grundämnenas upptäcktshistoria har skrivits i många verk och ur olika aspekter genom åren. Från antiken känner vi guld, silver, kvicksilver, tenn, koppar och bly. Andra delen av 1700-talet blev tiden för upptäckten av många nya grundämnen i takt med att kemin utvecklades till en egen vetenskaplig disciplin. Både de kvalitativa och kvantitativa analysmetoderna förbättrades. De flesta nya grundämnen hittades i mineralriket. Sverige var i detta avseende synnerligen lyckligt lottad med sin rikedom på mineraler och utvecklad bergshantering. I en "Elementär kemistvisa" med text av Sven Westman (1983) nämns en rad svenska manliga upptäckare av grundämnen. I slutstroferna konstateras: "En lysande församling av lätt bisarra män, / men fanns där någon kvinna? Nej knappt en enda en! / Visst hade dom väl hustru som dela deras knog, / men hon höll liv i gubben, och det var jobbigt

nog.” Men var fanns de duktiga kvinnliga kemisterna? Politik, förvaltning, kyrka och utbildning öppnade inga vägar för en kvinna fram till andra halvan av 1800-talet. Initiativkraft och självständighet fanns, men kvinnornas möjlighet att driva sina ambitioner framåt begränsades i hög grad av ett skråtänkande och förbud att utbilda sig på de allmänna utbildningsanstalterna.

United Nation's General Assembly och UNESCO utropade år 2019 till ”the international year of the periodic table” med anledning av att det var 150 år sedan ryssen Dmitrij Mendelejev presenterade en uppställning av de då kända 63 grundämnena. Härefter beslutade den europeiska kemiorganisationen EuChemS genom dess Working Party on the History of Science att stödja en bokutgivning om kvinnornas roll i grundämnens upptäckthistoria. Annette Lykkens och Brigitte Van Tiggelen har som redaktörer och skribenter samlat ett antal forskare, som i 38 kapitel vandrar kronologiskt tillsammans med utvalda kvinnor och deras insatser inom den kemiska vetenskapen. Innehållet är inte begränsat till de rena upptäckterna av nya grundämnen utan ”most of the stories are about women and their research on elements”, vilket är en betydlig breddning av den rena upptäckthistorien. Redaktörerna har trots många författare lyckats få ett enhetligt upplägg. Vi får en bild inte bara av de kvinnliga vetenskapliga gärningarna utan också biografiska data om de många gånger okända kvinnorna. Av de 38 kapitlen handlar endast fyra om tiden före det periodiska systemets konstruktion. Större delen följer efter upptäckten av radioaktiviteten på 1890-talet.

Av de utvalda kvinnorna hade flera tvingats resa utomlands för utbildning och verksamhet, såsom Julia Lermontova (1846/47–1919; till R. Bunsen och A. W. Hofmann i Heidelberg), Marie Curie (1867–1934), Elisabeth Róna (1890–1991), Ellen Gleditsch (1879–1968), Stefanie Horovitz (1887–1942) och Lise Meitner (1878–1968). Här fanns kvinnor som blivit intresserade av kemin på grund av föräldrars verksamhet, som Astrid Cleve (1875–1968), dotter till P. T. Cleve, eller på grund av giftermål, som Jane Marcet (1769–1858), hustru till A. Marcet, eller Marie-Anne Paulze (1758–1836), hustru till A. L. Lavoisier. Boken rättfärdigar kvinnornas roll inom kemin samtidigt som den skildrar människoöden, till exempel Clara Habers (1870–1915) självmord och visar inte minst de svårigheter som de mötte då de i den mansdominerande utbildnings- och forskarvärlden kämpade för att få ett eget erkännande.

Redaktörerna gör i ett inledande kapitel (54 s.) en utmärkt genomgång av kvinnorna och deras arbete i utvecklingen av den kemiska vetenskapen. Före år 1869 finns inga grundämnesupptäckter direkt gjorda av kvinnor, men några få kvinnor av betydelse för kemins utveckling har dock medtagits i särskilda kapitel: Dorothea Juliana Wallich (1657–1725), Emilie Du Châtelet (1706–1749), Marie-Anne Lavoisier och Jane Marcet. Grundämnen som

därefter upptäckts av kvinnor är radium och polonium av Marie Curie, rhenium av Ida Noddack (1896–1978), francium av Marguerite Perey (1909–1975), stabila isotoper av astat av Berta Karlik (1904–1990) och Traude Bernert (1915–1998) och Dawn Shaughnessy har deltagit i upptäckterna av de tunga elementen 114–118. Protaktinium-231 hade upptäckts och namngivits som brevium, men Lise Meitner och Otto Hahn fann den mera stabila isotopen protaktinium-234 och anses som upptäckare av protaktinium (Pa). Begreppet ”isotop” hade föreslagits år 1913 av Margaret Todd (1859–1918) efter arbete av Stefanie Horovitz, men äran har tilldelats Frederick Soddy!

Det periodiska systemet fick stå modell för planering och bekräftelse av nya grundämnen men också ge ledtrådar i tolkningen av experimentella data. Kvinnornas arbeten har i de flesta fall utgjort ett kunskapsuppbyggande, till exempel Julia Lermontovas arbeten att förfina separationsmetoderna av platinametallerna, Irène Joliot-Curies (1897–1956) studier av artificiell radioaktivitet eller Yvette Cauchois (1908–1999) utvecklande av analystekniken (spektrografen). Förslag till nya grundämnen baserade på nya analysmetoder och utvecklad teknologi (där många kvinnor deltagit) har felaktiga tolkningar ständigt framförts, se M. Fontani et al., *The lost elements. The periodic table's shadow side* (2015). Först när tiden är mogen och bakgrundsinformation finns på plats sker en ny upptäckt. Det kan då synas som om slumpen varit avgörande, men ett vaket sinnelag med en bakomvarande kunskap och ett tvärvetenskapligt tänkande är grunden för en ny upptäckt.

Under kemiåret 2011 publicerades *European women in chemistry* av Jan Apotheker och Livia Sarkadi, där 50 kvinnliga kemisters liv och arbeten är beskrivna. Den fokuserar på aktiva kvinnliga kemister under 1900-talets andra hälft. Trots att böckerna har publicerats i skilda sammanhang är budskapet i stort detsamma. Det föreligger stora överlappningar. Trots detta ger skildringen av kvinnornas insatser i *Women in their element* en levande bild av det motstånd de hade i sin utövning, men också med vilket mod, kraft och idoghet de visade i sin vilja att bedriva forskning. De många referenserna samt person- och sakregister höjer användbarheten av boken även om priset kan vara avskräckande för en kemiintresserad person. Som helhet ger boken en trivsamt och lärorik läsning.

Jan Trofast

Lund

Pragmatism och kosmologi

Charles Sanders Peirce: *Pragmatism och kosmologi*, övers. Richard Matz. Göteborg: Daidalos, 2020. 302 s. ISBN 9789171735782, hft.

Få vetenskapliga frågor leder så in på tänkandets gränsland som kosmologin, de filosofiska frågorna om tillvarons existens och ordning, vad vi kan veta och inte veta. Den amerikanske filosofen Charles Sanders Peirce var utbildad kemist, verksam som fysiker och lektor i logik, men har blivit mest känd för sina insatser inom logiken, som grundare av semiotiken och pragmatismen. En samling filosofiska texter av Peirce – *Pragmatism och kosmologi* – har nu återutgivits i svensk översättning av Richard Matz och med inledning av Margareta Bertilsson och Peder Voetmann Christiansen. Utgåvan består av ett antal artiklar som berör framför allt kunskaps- och vetenskapsteoretiska frågor, bland annat de centrala uppsatserna som han publicerade i tidskriften *The Monist* åren 1891–1893, den så kallade *Monist*-serien. Peirces religiösa, pedagogiska, matematiska och semiotiska texter har emellertid utelämnats. Särskilt de semiotiska texterna saknar man i en modern utgåva, med tanke på Peirces centrala betydelse för etablerandet av semiotikens grundbegrepp om de triadiska teckenrelationerna, om tecknet, det betecknade och interpretant, liksom index, ikon och symbol.

Något enskilt filosofiskt verk skrev Peirce aldrig. Den enda av honom publicerade monografin, *Photometric research* från 1878, handlade om tillämpningen av spektroskopiska metoder inom astronomin. I en av essäerna beskriver han sin egen väg till de filosofiska laborationerna, att han ”ända från sex års ålder och långt upp i vuxenåldern själv var så gott som bosatt på ett laboratorium” (138). Han fattade intresse för tänkandets metoder och fann hos filosofer som Kant, Berkeley och Spinoza ”tankegångar som påminde om hur man tänker i laboratoriet” (139). På annat ställe skriver han om det skräckinjagande i att sänka sitt lod allt djupare ner i filosofins avgrund för att försöka famna dess djup (123).

Det är här något av spänningen finns i experimentalisten Peirces filosofiska tänkande. Fysiken, kosmologin, den naturvetenskapliga metoden lodar i det mänskliga tänkandets djup och famlar i gränslandet mellan fysik och metafysik, verklighet och föreställning. Det sena 1800-talets vetenskapliga frågor om energins oförstörbarhet med Clausius och Maxwell, evolutionsläran med Darwin, Lamarck och Spencer, liksom Cantor och Dedekinds matematiska kontinuitetsteori väcker hans kunskapsteoretiska intresse. Han rör sig obehindrat genom filosofins och naturvetenskapens historia, från antikens tänkare, som Aristoteles och Epikuros, över Galileis och Huygens tankar om kraft och naturens lagar, till sin egen tids brännande frågor, energiprincipen och utvecklingsläran, och dess konsekvenser för den mänskliga kunskapen.

Peirce sökte en medelväg mellan den empiristiska och den rationalistiska kunskapstraditionen. Enligt honom var kunskapen inte bara något givet genom sinnena, men inte heller något som enbart uppstod i vårt tänkande. Hans pragmatism och semiotik var delvis svar på detta. Som en handlingsinriktad kunskapsteori sade det pragmatiska imperativet: ”Besinna samtliga de verkningar som skulle kunna bli resultatet av dina yttranden, och handla därefter.” (20 f.) Semiotikens betraktande av tillvarons teckenrelationer med insikten om interpretanten, forskaren som tolkaren vilken förbinder tecknet med det betecknade, innebär att kunskapen om verkligheten alltid i någon mån är indirekt, eftersom den har sin förutsättning i människans interaktion med verkligheten.

Denna utgivna samling av uppsatser ger en god introduktion till Peirces kunskaps- och vetenskapsteoretiska tänkande, och innehåller därtill tankeväckande idéer som speglar det sena 1800-talet i skärningspunkten mellan filosofi och vetenskap. I uppsatsen ”Att fixera tro” framställs den vetenskapliga metoden som ett sätt att stilla sitt tvivel och lära sig av sina misstag, det vill säga det är en självkorrigerande verksamhet för att komma fram till en verklighet som man är enig om. Ett logiskt begrepp förknippat med Peirce är abduktionen, som han ser som central i den vetenskapliga processen i skapandet av hypotetiska antaganden. Abduktionen uttalar sig om hur verkligheten rimligen ser ut, och påverkar därmed vårt handlande.

Ett annat exempel är tanken om naturlagarnas uppkomst som han framlägger i ”Teoriens arkitektur”. Naturlagarna måste betraktas som inte för en gång givna, utan som resultatet av en utveckling, som vanor i den oorganiska naturen. De är inte absoluta, de blir inte heller exakt åttlydda. Han inleder också en uppgörelse med vad han kallar nödvändighetsdoktrinen, tanken om en lagbunden, ofrånkomlig nödvändighet och bryter därmed mot den klassiska fysikens stränga determinism. Han skärskådar tanken om att varje enskilt faktum i universum är exakt förutbestämt av givna lagar. Det vill säga han ifrågasätter möjligheten av att ett tillräckligt kraftfullt intellekt utifrån kunskapen om universums tillstånd i den ursprungliga nebulosan, samt med insikt i mekanikens lagar, skulle kunna räkna ut ”den exakta formen av varenda liten släng på varenda bokstav som jag nu skriver.” (190)

David Dunér

Lunds universitet

Den magiska spegeln

Leif Runefelt: *Den magiska spegeln. Kvinnan och varan i pressens annonser 1870–1914*. Lund: Nordic Academic Press, 2019. 352 s. ISBN 9789188661890, inb.

I *Den magiska spegeln* av Leif Runefelt, professor i idéhistoria vid Södertörns högskola, pekas reklamen ut som ”en av de mest spridda, flyktiga och ytliga företeelserna i det moderna samhället” (11). Studien bygger på en genomgång av 10 000 annonser i dagspress, veckopress och modetidningar. I boken identifieras 1870-talet som en brytpunkt där kvinnor porträtterades och tilltalades som de främsta konsumenterna av mode. Runefelt poängterar att reklamen inte ska förstås som en spegel av sin samtid utan som en del av den samtida kulturen. I studien ses annonserna därmed som ideologiproducerande i bemärkelsen att de hade förmåga att påverka och utmana rådande samhällsnormer. Stora delar av den svenska modehistorien är fortfarande outforskad, även om ett nytt intresse för den väckts inom forskningen de senaste åren. Därför är *Den magiska spegeln* ett viktigt bidrag inte minst eftersom perioden 1850–1920 tidigare inte lämnats särskilt stort utrymme. Dessutom är modetidningar en genre som förbisetts i svensk forskning och därför bidrar även materialvalet till att vidga förståelsen för svensk modehistoria.

I fem empiriska kapitel undersöks bilder av kvinnor i reklamannonserna och hur kvinnors utrymme som konsumenter formerades genom marknadsförandet av varor. Det som även länkar samman kapitlen är utgångspunkten i hur mode och skönhet reproducerades och formerades i annonserna. I det inledande empiriska kapitlet konstateras att 1870-talets annonser var primitiva eftersom de enbart innehöll texter för att sedan utvecklas till bildsatta annonser med större variation. Kapitlet placerar även in studien i en vidgad kontext kring kvinnors konsumtion, vilket ger en viktig bakgrund till de empiriska studierna. De följande kapitlen är strukturerade tematiskt i vilka bilden av kvinnors arbete, hälsa och skönhetsideal, mode och korsetters betydelse i annonserna undersöks.

I *Den magiska spegeln* finns några begrepp och fenomen som ställs mot varandra och även förutsätter varandra. Ett sådant begreppspar är hemideologi och den kapitalistiska varukulturen. 1800-talets hemideologi var ett starkt samhällsideal som stängde ute kvinnorna från det offentliga och fråntog dem deras autonomi. Runefelt beskriver det som ett tyglande och tämjande av kvinnorna vars handlingar reducerades till att enbart utföras för att tillgodose andras intressen (19). Reklamen, ett uttryck för den kapitalistiska varukulturen, låg steget före samhällsutvecklingen genom drivkraften att nå kvinnor som konsumenter. Kvinnorna tillskrevs därför både rationalitet och ansvar för konsumtionen. I motsats till hemideologin sågs

de som centrala aktörer när de i annonserna porträtterades som yrkeskvinnor innan det var en självklar position för medelklassens kvinnor. I spänningsfältet mellan dessa ideologier befann sig de kvinnliga konsumenterna. Hemideologin krockade med moderniteten medan annonserna var betydande i formerandet av det moderna samhället. Reklamen ska dock inte ses som emancipatorisk utan drevs av ekonomiska intressen där ett vidgande av konsumentgruppen gav möjligheter till ökad försäljning.

Det andra begreppspar utgörs av modets demokratisering och glamorisering. I dessa två begrepp fångas den spänning som omgärdar demokratiseringen av mode, nämligen att den faller på sin egen orimlighet. På samma vis som mode i grunden innebär förändring är det också grundläggande att mode aldrig kan demokratiseras fullt ut eftersom ouppnåelighet är en av modets drivkrafter. Här använder Runefelt glamorisering för att förklara hur modet öppnade upp för att allt fler skulle kunna ta del av en livsstil som tidigare varit utom räckhåll. Detta exemplifieras bland annat med att de mer praktiska dräkterna som lanserades för yrkeskvinnor marknadsfördes tillsammans med överklassens modeattribut i form av stora hattar, parasoll och handväskor. Modets demokratisering, både som process och fenomen, är underteoretiserat i såväl svensk som internationell forskning och Runefelts ansatser tillför därför en viktig dimension i diskussionen. Även om Runefelts begreppspar ger indikationer om hur komplexiteten i konstruerandet av modets värde fungerar är det ändå ingen fullständig förklaring till begränsningarna som trots allt omgärdar demokratiseringen. Här hade modehistorikern och -teoretikern Elizabeth Wilsons begrepp pseudodemokratisering kunnat vara behjälpligt för att tydligare närma sig kärnan i problematiken. Wilson beskriver det i *Adorned in dreams. Fashion and modernity* (2003) som en illusion av demokratisering. Det innebär att masskulturen erbjuder konsumenterna något som i praktiken är omöjligt att uppnå och att samtliga ansatser till demokratisering av mode är en dimridå. Detta begrepp hade bidragit till en grundligare förklaring till hur modet på en gång kan framställas som demokratiserat och ändå fortsätta vara ouppnåeligt.

Sammantaget är *Den magiska spegeln* en gedigen studie som på ett fördelaktigt vis undersöker hur kvinnor inte enbart bör förstås som objekt i den tidiga reklamen utan att bilden av dem är mer komplex än så. Runefelt knyter an till det forskningsfält som utmanar den historiska synen på kvinnor som passiva i relation till konsumtion. I studien beläggs att det inte handlar om ett ensidigt förhållningssätt till den kvinnliga konsumenten utan att hon både kan framställas som traditionellt kvinnlig och som utmanande beroende på vilka varor som såldes. I synnerhet är ansatsen att förklara modets demokratisering i relation till glamorisering givande liksom problematiseringen av hemideologin. I en fotnot anger Runefelt att han arbetar med ett projekt om modetidningar vid sekelskiftet vilket säkerligen, precis

som *Den magiska spegeln*, kommer att vara ett givande bidrag till den svenska modehistoriska forskningen.

Emma Severinsson

Lunds universitet

Världen sedan 1989

Annika Ström Melin: *Världen sedan 1989*. Stockholm: Natur & Kultur, 2019. 231 s. ISBN 9789127163843, hft.

I diskussioner om historisk teori och metod görs det ibland en distinktion mellan det förflutna och det förgångna förflutna. Vad denna uppdelning avser att fånga är hur långt tillbaka i tiden de händelser som behandlas ligger: Finns det fortfarande levande människor som kan vittna eller är alla döda? Poängen är att uppmärksamma att historieskrivning om ett nära förflutet möter särskilda utmaningar. Vilka är dessa utmaningar? För det första att det kan vara svårt att värdera vilka verkningar händelser tillhörande ett nära förflutet har haft och kommer att ha. För det andra att personer som skriver historia om en tid de själva upplevt alternativt en tid det fortfarande finns människor kvar att vittna om kan misstänkas bli mindre objektiv eftersom den antingen färgas av historikerns egna suddiga och subjektiva minnen eller visar särskild hänsyn till fortfarande levande personer.

Det finns också förtjänster med historia som skildrar ett nära förflutet. En historieskrivning som har möjlighet att rådfråga personer som var med eller som har tillgång till material som inte hunnit påverkas av diverse tillrättaläggningar kan ge ovärderliga bidrag. Och i den utsträckning historia kräver av historikern att vara bevandrad i den tid som studeras har den som skildrar ett nära förflutet ett försprång. Journalisten Annika Ström Melins *Världen sedan 1989* aktualiserar i högsta grad denna problematik, dels genom att ta avstamp i en händelse många nu levande människor minns och var en del av: Murens fall. Dels genom att följa historien ända fram till de skeenden som utspelar sig samtidigt som författaren sitter och skriver på sin bok.

Som titeln antyder handlar boken om de senaste trettio årens historia. Den är populärhistorisk, vilket innebär att den bygger på författarens egna reflektioner och på sekundärlitteratur. Framställningen uppehåller sig framför allt vid den storpolitiska nivån: de kommunistiska staternas sönderfall, EU:s och Nato:s expansion, USA:s roll i världspolitiken och Kinas växande inflytande. Boken består av tretton kapitel varav tio innehåller en historisk exposé utifrån en given tematik. Typexempel på kapitel är: "Från planekonomins kollaps till global kapitalism", "Från kallt krig till gränslös terror" och "Från EU:s Big Bang till nationalismens återkomst". Utöver detta

storpolitiska fokus finns också kapitel som handlar om jämställdhet, sjukdomsbekämpning, teknikutveckling och klimatförändring. Författaren motiverar valet av teman med sina erfarenheter som utrikeskorrespondent. Hon har en lång karriär som reporter och samtidscommentator i ryggen. Anslaget i bokens inledande och avslutande kapitel är emellertid personligt hållet. Här får läsaren ta del av Ström Melins egna upplevelser från 1989 som utöver omvälvningar i världspolitiken också innehöll upplevelsen av att få sitt första barn.

Det är ingen lätt sak att skriva fram en översiktlig historia över de senaste trettio åren, men på det stora hela rör Ström Melin denna uppgift i land på ett övertygande sätt. Berättargreppet är deskriptivt med få analytiska utvecklingar. Framställningen är genomgående skriven i preteritum även i skildringen av de händelser som i skrivande stund är rykande färska för författaren, som de avslutande turerna kring brexit, terrorattentatet i Christchurch och Donald Trumps förhandlingar med Nordkorea. Anledningen varför resultatet är lyckat är att lejonparten av boken ägnas ämnen som Ström Melin behärskar väl. Det är en rimlig syntes över utvecklingen som hon presenterar. Detta gäller i synnerhet avsnitt som kopplar samman de kommunistiska staternas sönderfall och EU:s och Nato:s expansion med senare års inom-europeiska migration och högerextrema och nationalistiska strömningar.

Den återhållna stilen innebär dock att ämnen som författaren inte behärskar lika väl tenderar att stanna vid en uppräkningslista av olika händelser från de senaste tre decennierna. Kapitlen om jämställdhet, sjukdomsbekämpning, teknikutveckling och klimatförändring åstadkommer inte samma övertygande syntes som övriga kapitel. Här hade det varit önskvärt med mer explicita analytiska perspektiv som tydliggjort vad det är författaren vill ha sagt. Ojämnheten hänger delvis samman med valet av tidsavgränsning. Den fråga som infinner sig under läsningen är: Vad är 1989 en startpunkt för? För Ström Melin förefaller svaret på frågan vara: allt möjligt. Men ett mer korrekt svar är att den utveckling som hänger samman med de kommunistiska styrenas försvinnande och EU:s och Nato:s expansion svarar mot 1989 medan händelser som har föga att göra med detta årtal sticker ut som aparta. Konkreta exempel på det senare är det sätt som Aids-epidemiens och klimatfrågans respektive historier tar sin utgångspunkt i 1989 i Ström Melins version.

Världen sedan 1989 utgår huvudsakligen från redan välkända händelser och framträdande aktörer. Kanske hade det varit önskvärt att fokusera mer på det förflutna än – som nu – på ambitionen att dra historien så långt in i nutiden som möjligt. Om boken hade satt stopp tidigare, säg 2001, 2008 eller 2016, är det tänkbart att den undvikit den fallgrop den nu riskerar ramla i, nämligen att den väldigt snabbt kommer att kännas daterad. Redan några månader efter bokens publicering har världen rört sig vidare, USA har

avrättat en högt uppsatt iransk militär, Vladimir Putin har upplöst regeringen och genomdrivit konstitutionella förändringar och Storbritannien har lämnat EU. Och i den nära framtiden väntar det amerikanska valet (som läsaren av den här recensionen vet utgången i). Därtill har coronaviruset under några månader fullständigt vänt uppochner på världen. Just coronaviruset är ett illustrerande exempel på en svaghet med att dra historieskrivningen så långt in i nuet som möjligt. Historieskrivningen riskerar därmed att tappa i förklaringsvärde. I dagsläget kan vi bara spekulera om vilka konsekvenser den partiella och temporära nedstängningen av världen kommer att leda till: vissa menar att allt kommer att återgå till det normala medan andra menar att inget någonsin kommer att bli sig likt igen. Hade Ström Melin satt stopp tidigare hade hon kunnat argumentera för en mer övertygande tidsavgränsning och presentera en mer sammanhållen historieskrivning.

Ström Melin har ansträngt sig för att skriva en rimlig historia utan några häftiga utspel. Stilen upplevs som en implicit gardering vis-à-vis de utmaningar som skrivandet av samtidshistoria ställs inför. De mest läsvärda avsnitten är de där författaren är väl bevandrad och åstadkommer en trovärdig syntes trots den återhållsamma stilen. För att lyckas med ett liknande djup i behandlingen av övriga ämnen – som jämställdhet, sjukdomsbekämpning, teknikutveckling och klimatförändring – hade hon behövt anlägga tydligare analytiska perspektiv.

Daniel Nyström

Umeå universitet

Till bildningens försvar

Sverker Sörlin: *Till bildningens försvar. Den svåra konsten att veta tillsammans.* Stockholm: Natur & Kultur, 2019. 253 s. ISBN 9789127823129, inb.

Sverker Sörlin har skrivit en personlig och levande bok om den svåra konsten att veta tillsammans. Det är en hybrid: passionerad pamflett, självbiografisk ögonblicksskildring, utkast till samtidsdiagnos, betraktelse över svensk folkbildningstradition. Sörlin, en av våra mest publika idéhistoriker och samtidigt en internationell miljöhistorisk auktoritet, kan som få andra svenska akademiker förmedla kunskapsglädje. Genom åren har han gjort det i otaliga böcker, tidningsessäer, föreläsningar och radioframträdanden – nyfiket, inspirerande, ofta med en känsla för rörelser i tiden. Längre har han också ägnat sig åt universitetets och studieförbundens villkor, för närvarande som ordförande i Folkuniversitetets förbundsstyrelse. Den bok som han nu har skrivit formar sig till en reflexion över bildningens betydelse i historien och en plädering för bildningens betydelse i dag.

Utgångspunkten är att bildning har varit en avgörande utvecklingsfaktor sedan upplysningen. Med dess hjälp har den moderna människan kunnat frigöra sig från nationens, könets, religionens och klassens bojor och sökt sin egen väg framåt. I dag, när skuggorna hopar sig i klimatkrisens och högernationalismens tidevarv, fordras det en bildningens renässans, men också en omformulering av själva innebörden. Detta är Sörlins grundbudskap och han för härvidlag fram tre sammankopplade argument.

För det första argumenterar han för att bildningens kunskapsinnehåll inte är statiskt. Den som håller fast vid ett oföränderligt pensum riskerar att cementera en hierarkisk eurocentrisk kunskapssyn och favorisera ytliga konversationsfärdigheter. Det är på sätt och vis en helt rimlig hållning, men här öppnar sig de stora diskussioner om kulturrelativism och kanonformering som har förts de senaste decennierna. Det hade varit intressant om Sörlin hade varit lite djärvare på denna punkt och gett sitt bud på om det existerar ett slags bildningens kunskapsmässiga miniminivå. Och hur ser denna i sådana fall ut i vår tid?

Samtidigt – och det är Sörlins andra argument – är bildning inte samma sak som kunskap. Visserligen går det inte att tänka sig bildning utan kunskap, men däremot det omvända. För Sörlin hänger bildning intimt samman med vissa värderingar och innebär att den som besitter bildning också tar ansvar för – med ett begrepp från den brittiske filosofen Simon Blackburn – ”den etiska miljön”. Det räcker inte med fakta eller evidens; bildning förutsätter moral, förnuft och omdöme. Det är ett tankeväckande och lockande påstående som har sina föregångare i bildningens äldre idéhistoria, men som också inbjuder till genmälen. Går det verkligen att tydligt definiera vilka värderingar som krävs för bildning? Är inte risken stor att vi då hemfaller åt en universalism som i själva verket är en förtäckt social, geografisk, politisk och kronologisk provinsialism? Måste inte bildningens normativa grunder kunna skilja sig åt mellan kulturer, generationer och epoker?

Hans tredje argument är att bildning bör ses som gemensam och inte endast personlig. I stället för, som har varit vanligt i andra sammanhang, betona individens bildningsprocess betraktar Sörlin bildning som ett kollektivt kunskapsprojekt. Det är en samfälld nytthet, på en gång en väsentlig resurs och ett eftersträvansvärt mål för det goda samhället. För att slå vakt om och utveckla bildningen som en gemensam storhet krävs det kunskapsuppehållande institutioner, resonerar Sörlin övertygande. Följaktligen skriver han lidelsefullt om folkrörelsernas, skolans och universitetets bildningsuppdrag.

Till bildningens försvar är ett försök till politisk intervention i en för upplysningsmänniskan dystertid. Bildning kan, enligt Sörlin, bli ett gemensamt försvar mot det postfaktiska tillståndets alla hemsökelse. Utan att vara naiv menar han att en ny bildningspolitik är avgörande för att få bukt med höger-

populism, invandrarfientlighet och klimatkrisförnekelse. Den politiska rundmålningen är välgrundad men utgör bokens minst originella del; den som följt debatten de senaste åren känner väl igen sig. Det ligger också i sakens natur att denna typ av samtidskommentar riskerar att åldras väldigt hastigt. Det blir särskilt tydligt i ljuset av coronapandemin. *Till bildningens försvar* utkom ett drygt halvår innan virussjukdomen drabbade vår del av världen och relateras uteslutande till de problem som så starkt dominerade under det sena 2010-talet. Det är likväl intressant att fundera över hur bokens teser förhåller sig till de nya frågor om kunskapens ställning i samhället som aktualiserades under 2020, exempelvis om experternas återinträde på den offentliga arenan och relationen mellan politik och vetenskap. Sörlin vore dock inte Sörlin om han inte under sensvåren 2020 skrev ett par större kultursidesessäer i just dessa ämnen och gav ut en ny bok som delvis behandlar coronapandemin: *Kris! Från Estonia till Corona*.

Till bildningens försvar rymmer även insprängda självbiografiska partier, främst återblickar på egna möten med svensk folkbildningstradition. Det är fina avsnitt där stilisten Sörlin kommer till sin fulla rätt. Jag hade emellertid önskat att författaren borrhade djupare i sin egen skiftande förståelse av bildningsbegreppet. I den viktiga bok om humaniora som han 2012 utgav tillsammans med Anders Ekström, *Alltings mått*, presenterades ett antal argument för betydelsen av humanistisk kunskap – men utan att bildningsbegreppet på något sätt spelade en central roll. Det leder mig till att fråga om vilken ställning som bildningstanken har haft bland de svenska akademiker som har präglat svensk humaniora i allmänhet och ämnet idéhistoria i synnerhet under de senaste decennierna. I Thomas Karlsohns mycket läsvärda intervju med Karin Johannisson (*Arche*, 2015) resonerar de båda om bildning. Hon erkänner framt att hon ogillar begreppet och menar att det släpar på ”en gammaldags association”. Däremot hyser hon varma känslor för folkbildning. En yngre generation av idéhistoriker – Karlsohn själv, Anders Burman, Victoria Fareld, Martin Wiklund och ytterligare andra – tycks som kontrast inte stå lika främmande inför bildningsbegreppet. Hur kommer sig det? Vad säger det om ämnets tradition och immanenta normer? Frågorna vore värd en egen mäsä.

Johan Östling

Lunds universitet

Hvad er idéhistorie?

Mikkel Thorup: *Hvad er idéhistorie?* Århus: Slagmark, 2019. 141 s. ISBN 9788791041150, hft.

Vad är egentligen idéhistoria? Det är väl något de flesta som tillhör skrået frågar sig då och då. Även professor Mikkel Thorup har ställt sig det spörsmålet, om än på danska. *Hvad er idéhistorie?* är en nätt liten bok utgiven på Århus-idéhistorikernas eget Slagmark-förlag. Boken är enligt omslaget till för alla som har idéhistoriskt intresse och för alla som någon gång spekulerat om vad idéhistoria är. Samtidigt är det nog så att boken, med sitt introducerande anslag, inte minst är tänkt att komma till användning för studenter.

Boken ställer förstås inte bara en fråga om vad idéhistoria är, utan ger också ett svar, eller egentligen kanske flera. Thorup säger sig ha haft för avsikt att vara bred och inkluderande, men utan att falla i någon *anything goes*-fälla. Två saker säger han sig vara strängt emot, och han kallar dessa – mycket Skinnerskt – för två mytologier. För det första är han kritisk till myten om obegränsning (*ubegrænsethed*), det vill säga att idéhistoria kan vara vad som helst och att en idéhistoriker kan göra precis vad hen vill, analytiskt sett. För det andra är Thorup emot myten om begränsning (*begrænning*), vilket rör en föreställning om att noggrann metodik skulle hämma teoretiserande analys och kreativitet. Dessa ställningstaganden kan man ana gors utifrån en specifik erfarenhet som dansk idéhistoriker av hans generation. Dock är det förstås rimliga påståenden även för svenska idéhistoriker att hörsamma. Även om alla inte kan vara överens om vad idéhistoria är, och det är givande med en åsiktspluralism i frågan, så är det inte en särskilt konstruktiv position att mena att idéhistoria kan vara ”vad som helst” och göras hur som helst.

Den specifika erfarenheten tycks ha legat i Thorups egen bildningsgång. Han säger att hans förståelse för vad han själv höll på med som doktorand öppnades upp när han kom i kontakt med det internationella idéhistoriska forskningsfältet, och det är utifrån detta han sedan skriver fram vad idéhistoria är. Eller, allra först skriver han den snävare, danska historien, om än relativt komprimerat. Det är möjligen av mindre intresse här, men kan sammanfattas kort: teologen Johannes Sløk fick en professur i Århus 1967, det då uppkomna institutet för idéhistoria kom under 1970-talet att bli marxistiskt dominerat, med Hans-Jørgen Schanz som en huvudfigur. Efter några magra år på 1980-talet fick ett bredare kritiskt idéhistoriskt ämne ett uppsving från 1990-talet och har sedan varit livaktigt.

Den specifika danska historien är här inte det viktigaste. I stället handlar det som sagt om en sorts framskrivning av ett internationellt idéhistoriskt

fält, som vi väl kan benämna *intellectual history*. Thorup konstruerar sin egen historik över detta fält i fem steg: 1) några grundläggarnamn: Lovejoy, Cassirer, Arendt, Strauss och Gadamer; 2) feministisk, samt social- och kulturhistorisk kritik, med ett ökat historiserande (här färre ”stora” namn, men Darnton nämns); 3) inflytelserika perspektiv kopplade till den språkliga vändningen: Skinner, Koselleck och Foucault; 4) en postmodernt och konstruktivistiskt inspirerad period med personer som LaCapra, White och Ankersmit; 5) en pluralistisk tid under 2000-talet.

Det är i den pluralistiska perioden Thorup och vi själva befinner oss och det är den som Thorup försöker greppa. Det gör han dels genom att föra allmänna resonemang om idéer, historia och idéhistoria. I korta kapitel diskuterar han vad en idé är, vem som har idéer och vilken betydelse idéer har. Men han tar också upp tid och historicitet, samt relationen mellan filosofi och historia inom idéhistoria. Generellt kan man säga att författaren uppfattar idéhistoria som studiet av hur människor sätter ord på och ger mening till sina liv och till världen, och att det idéhistoriska angreppssättet hjälper oss att avtäcka den mänskliga existensens historicitet och historiska kontingens. Historiciteten är viktig, men Thorup menar också att idéhistoria inte så att säga enbart är ett historiskt ämne: det befinner sig ”mellan” det historiska och det filosofiska.

De avslutande kapitlen är mer intressanta om man vill förstå hur Thorup skriver fram det idéhistoriska forskningsfältet och den komplexa idéhistoriska traditionen (eller traditionerna). Här tar han först upp sju metodologiska ingångar. Det liknar visserligen den ovan nämnda historiken, men görs mer systematiskt och med fokus på tillvägagångssätt snarare än som ett historiskt narrativ. Cambridge-skolans kontextualism, diskursanalys och begreppshistoria nämner han som tre centrala arbetssätt framväxta inom traditionen, och sedan kompletterar han med fyra tillvägagångssätt som han menar mer kommer utifrån: kontextualistisk vetenskapshistoria, dekonstruktivism/litteraturteori, kulturhistorisk idéhistoria och mentalitetshistoria.

Slutligen ger han några exempel på relativt nya verk som täcker in olika riktningar och angreppssätt inom det internationella fältet: Jan-Werner Müllers *Contesting democracy* (2011), Jonathan Israels trebandsverk om upplysningen (2002, 2006, 2011), David Armitages bok om inbördeskrigets långa idéhistoria (2017), Ange-Marie Hancocks *Intersectionality. An intellectual history* (2016), samt antologin *Doing conceptual history in Africa* (2016), redigerad av Alex Fleisch och Rhiannon Stephens. Det här urvalet kan möjligen tyckas något godtyckligt, men nog har Thorup rätt i att det är relevanta verk som på sätt och vis hör till samma fält, samtidigt som de illustrerar detta fälts pluralitet. På samma sätt ligger det till med andra delar av boken: ibland tycks hans grupperingar och definitioner lite yxiga eller hafsigt påkomna. I alla fall kan man i många fall kritisera dem, om man vill

vara petig. Men jag tycker nog att formatet ursäktar: det är en ganska kort bok, som vill ha sagt mycket, och det kan jag tänka mig att främst ge författaren ros för.

En sak som jag uppskattar är att Thorup på ett mycket handgripligt sätt försöker visa upp det idéhistoriska fältet genom att bifoga en utförlig lista över arenor där idéhistoria i dag äger rum. Det är dels det man kan vänta sig: bokserier, tidskrifter, organisationer och institutioner, dels dock även podcasts och webbplatser – allt försett med länkadresser. Det finns ju stora risker med detta – vem vet hur länge de här specifika länkarna är aktiva? – men, det ger också en påtaglighet och en tydlighet, och en mängd vägar för studenter, men kanske också för oss forskare och lärare, att gå vidare på.

Thorups bok är givande läsning, även om den som sagt väl snarast riktar sig till studenter. Som sådan tror jag den fungerar. Jag hade i alla fall gärna satt den i händerna på en student. Den försöker kommunicera ett fält och en tradition, men visa upp mångfalden i det, och torde vara givande läsning för en ung skandinavisk idéhistoriker som vill upptäcka den större världen. Själv sympatiserar jag med ansatsen, och tror att de svenska idéhistoriker som inte befinner sig tydligt i, säg, vetenskaps- eller medicinhistoriska forskningssammanhang, mår bra av att upprätthålla en levande relation till det internationellt livskraftiga *intellectual history*-fältet, och varför inte också mer till Århusianerna?

Anton Jansson

Lunds universitet

The invention of sustainability

Paul Warde: *The invention of sustainability. Nature and destiny, c. 1500–1870*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. 407 s. ISBN 9781107151147, inb.

Av Högskolelagens 5 § framgår att högskolorna i sin verksamhet ska främja en hållbar utveckling. Detta är också något som Universitetskanslersämbetet har fokuserat på under senare år och där tre fjärdedelar av de svenska lärosätena bedöms ha behov av förbättringar. Från ett humanistiskt perspektiv framstår ofta kraven på att integrera hållbarhet i undervisning och forskning som påtryckta utifrån och som liggande långt ifrån det traditionella fokuset på människor och kultur. Men är verkligen hållbarhetsfrågor främjande för humanioras intressen för att förstå, historisera, kontextualisera och kritiskt granska mänskliga verksamheter och tankesätt? Människor, samhällen och kulturer har i alla tider varit tvungna att hantera hållbarhet för sitt uppehälle. Frågor om hållbarhet är således grundläggande mänsk-

liga och de speglar olika förutsättningar och kulturella förståelseramar vid skilda tider och platser.

Hur den europeiska idén om hållbarhet ”uppfanns” under den tidigmoderna eran undersöks på ett utmärkt sätt av Cambridgehistoriken Paul Warde i boken *The invention of sustainability*. Poängen med ”uppfanns” är att hållbarhet inte var en färdig idé utan en föreställning som utvecklades i ett växelspel mellan olika tankesätt och i ett visst sammanhang. Det var i en kontext där det etablerades nya förhoppningar på utveckling av vetenskaplig kunskap, innovationer och samhällsförändring. Ett återkommande ord var ”förbättring” av naturen och samhället, där såväl det enskilda livet som företagsamhet och samhället fick former av ett pågående projekt som gick att styra och utveckla. Samtidigt som idéer om mänsklig expansion växte sig starkare, väcktes föreställningen att dessa framsteg på sikt kunde underminera sin egen naturgivna grund. För att lokalisera, övervaka och motverka dessa underliggande risker började tanken om hållbarhet som en utvecklingsväg att formuleras.

Inledningsvis utgick dessa tankar från jordnära frågor kopplade till lantbruk, skog och naturresurser. Att jorden har sina begränsningar var långt ifrån en ny tanke men med ökande handel av råvaror, urbanisering och begynnande industrialisering uppstod ett behov av kontroll. Warde lyfter särskilt fram att hållbarhetstanken var nära sammankopplad med formeringen av de moderna nationalstaterna – främst tyska riket, Storbritannien och Frankrike men med utblickar mot andra europeiska länder och det nyetablerade USA – och deras förmåga att kartlägga resurserna i sina landområden och att upprätta generationsöverskridande planering. Det var inom en nationell elit av vetenskapsmän, byråkrater och näringsivrare som idén om hållbar användning av naturresurser utvecklades. Den teoretiska ramen utgick mer från ekonomisk kameralvetenskap än naturvetenskap, med fokus på begränsade råvaror, befolkningsutveckling, skilda klimatförutsättningar, välfärd, militär beredskap och kolonial expansion.

I den framväxande hållbarhetsidén fanns en viss temporal förståelse – hur dåtid, nutid och framtid hänger ihop samt vilken hastighet och riktning utvecklingen har. Blicken var riktad mot framtida hot och möjligheter, där förbättringar måste åstadkommas ”för framtida generationers” skull. Till exempel svenska Kungliga Vetenskapsakademiens logga, ”Gubben som gräver”, betonade betydelsen av målmedvetet utvecklingsarbete och experimenterande för att skapa en ljusare framtid. Härmed blev hållbarhet något som gick att undersöka, utveckla metoder för och kanske lösa. Samtidigt skapades en viss förståelse av historien, dels där nedärvd lokal kunskap om hållbar livsföring förkastades som obsolet, dels där historiska varnande exempel visade vad som hände när kunskap om hållbarhet saknades. Kollaps av tidigare civilisationer, inte minst Romarrikets undergång, visade att förmågan att hantera hållbarhet var en ”ödesfråga” för enskilda nationer

och hela den europeiska kultursfären. Här fanns en tydlig maktaspekt, där den temporala inramningen berättigade åtgärder i nuet för att förbättra mindre utvecklade praktiker, regioner och folk. Hållbarhet har följaktligen en tydlig politisk dimension med vinnare och förlorare, där krav på omställning skapade (precis som i dag) konflikter och motstånd.

I den moderna hållbarhetstanken fanns från början en inbyggd dubbelhet – å ena sidan en betoning på begränsade resurser, cirkulära förlopp och hotande undergång, å andra sidan en betoning på utveckling, linjärt tänkande och vägar mot en skapad framtid. Genom att förstå begränsningarna, lokalisera hoten, effektivisera processer och länka ihop och snabba på olika cirkulära och linjära förlopp (naturgivna, råvaruutvinning, industriproduktion, energi och kapital) kunde många problem som uppstod i övergången till det moderna samhället hanteras och ibland överkommas (dock sällan utan många omvägar och mänskligt lidande). Men samtidigt fungerade denna moderna form av hållbarhetstänkande som en motor för fortsatt europeisk och industriell expansion.

Wardes bok slutar vid mitten av 1800-talet, det vill säga långt innan ”hållbar utveckling” etablerades som en global agenda av Brundtlandskommisionens FN-rapport *Vår gemensamma framtid* 1987. Den dubbelhet som framkommer i det tidiga moderna hållbarhetstänkandet är dock lika framträdande i dag. Under de dryga tre årtionden som hållbar utveckling varit en dominerande diskurs, nu senast genom Agenda 2030 och de 17 globala hållbarhetsmålen, har ”den stora accelerationen” accelererat som aldrig förr. En rad kritiska processer bedöms nu ha passerat vad som anses vara hållbart inom ”planetens gränser”. Med andra ord är det kanske inte humanioras roll att bara okritiskt ”implementera” hållbar utveckling i sin verksamhet utan också bidra till att i grunden tänka om vad hållbarhet kan innebära. En förutsättning för att kunna tänka nytt och konstruktivt är att man har god kännedom om historien, och då är *The Invention of Sustainability* mycket bra att utgå från.

Erland Mårald

Umeå universitet

The environment

Paul Warde, Libby Robin & Sverker Sörlin: *The environment. A history of the idea*. Baltimore MA: Johns Hopkins University Press, 2018. 244 s. ISBN 9781421426792, inb.

Miljö är onekligen ett centralt begrepp i dagens debatt. Det samlar myndigheter, departement och internationella överenskommelser världen över och

åberopas av såväl forskare som statsministrar, presidenter och globala politiska rörelser. I en nyutkommen bok, *The environment. A history of the idea*, kastar Paul Warde, Libby Robin och Sverker Sörlin historiskt ljus över den idé som ligger bakom miljöbegreppet. Författarna är etablerade inom det miljöhistoriska fältet och har tidigare undersökt bland annat polaris, hållbarhet, antropocen, framtidsexpertis, relationen mellan natur och nationalism samt just miljö historiskt. De har därtill redigerat en kommenterad volym miljöhistoriska källtexter – *The future of nature* (2013).

The environment inleds vid andra världskrigets slut. Under 1940-talet etablerades, enligt Warde, Robin och Sörlin, ett nytt ”narrativ” om att jorden som helhet är sjuk. Tidigare motsvarande narrativ hade handlat om tillståndet i en specifik nation eller liknande. Därtill sammanföll, menar författarna, fyra samhällseliga ”dimensioner”: ett framtidsorienterat intellektuellt klimat, en etablerad expertiskår, en hög tilltro till siffror, tabeller och andra kvantitativa uttryck samt föresatsen att skala upp lokala observationer till globala problem. Allt detta utgjorde grogrund för den idé boken följer: ”a way of imagining the web of interconnection and consequence of which the natural world is made” och ”to describe the scale and scope of human impact upon the world” som ”made the planet visible in a wholly new way” (1).

Därefter skildrar *The environment* ett historiskt förlopp med betoning på kända personer, händelser och institutioner – främst kopplade till vetenskaplig expertis – från efterkrigsdebattörer som ekologen William Vogt till samtida motsvarigheter som miljövetaren Johan Rockström. Utifrån den historiska utvecklingen visar Warde, Robin och Sörlin hur idén om miljön formades av ett etappvist framväxande ”planetärt medvetande” (*planetary consciousness*): på 1940-talet sågs land, hav, flora och fauna som en fond för människans handlingar; under senare decennier har själva jordklotet alltmer betraktats som historisk aktör.

Utöver en kort prolog med analytiska utgångspunkter består *The environment* av sju tematiska kapitel. Kapitel ett behandlar diskussioner om människans överlevnad och miljöns sammankoppling med globala kriser. Nästa kapitel fokuserar på vetenskapliga framtidsvisioner mot bakgrund av kalla kriget. Här görs också en historisk exkurs som följer själva ordet miljö från och med 1800-talstänkare som Thomas Carlyle och Herbert Spencer. Det tredje kapitlet avhandlar malthusianska problemställningar, publik expertis samt kvantitativa modeller och prognoser. Kapitel fyra tar upp disciplinen ekologi och dess tillämpningar inom allt från jordbruk till naturvård. Nästa kapitel utforskar förhållandet mellan miljö och globalt klimat utifrån klimatvetenskapens utveckling och historiska idéer om klimatet. Kapitel sex behandlar framväxten av transnationell, internationell och global miljöpolitik. Kapitel sju, slutligen, utvärderar den historiska utvecklingen med utgångspunkt i ett antal samtida diskussioner, bland annat om begreppet *earth system*,

jordklotets skötsel och antropocen – ”människans tidsålder”, ett föreslaget namn på den geologiska epok som inträder efter holocen. Den historiska utvecklingen av idén om miljön sammanfattas som tre ”åldrar”: en ”begreppsliggörande fas” från 1940-talets slut till 1970-talets början där naturvetenskaplig expertis inrättades som miljöns uttolkare; en ”institutionaliseringssfas” från runt 1970 till 1990 där ett publikt miljömedvetande och en miljöpolitisk styrning tog form; samt en ”pluraliseringsfas” från cirka 1990 fram till i dag där rättvisefrågor etablerades i miljödiskussionen och gruppen med möjlighet att adressera miljöfrågor breddades.

The environment är tveklöst en angelägen bok. Genom att historisera en förhållandevis obeforskad men politiskt avgörande idé lämnar den ett viktigt kunskapsbidrag till forskningen om 1900- och 2000-talets politiska historia i allmänhet och om decenniernas miljödiskussioner och miljöomvandlingar i synnerhet – ett fält som sträcker sig från åtminstone Donald Worsters klassiska *Nature's economy* (1977) till exempelvis John McNeills och Peter Engelkes *The great acceleration* (2016). Till bokens förtjänster hör att Warde, Robin och Sörlin säkert balanserar mellan empirisk uppslagsrikedom och framåttpekande iakttagelser om de vidare historiska processerna. Boken är därtill skriven på ett lättillgängligt språk, vilket öppnar den för en läsekrets även utanför den fackhistoriska.

Jag kan emellertid sakna en inledande diskussion om förhållandet mellan miljö som ord, idé och begrepp och ytterst om vilka krav som har ställts på de källor som åberopas. Ibland uppstår det nämligen en osäkerhet kring studieobjektets gränser och därmed materialurvalet. Författarna tar upp delar av problematiken (exempelvis 20 f., 170 f.), men inte särdeles ingående. Terminologin hade nog kunna preciseras mer även utan att den lättillgängliga tonen får stryka på foten. Mitt övergripande intryck av *The Environment* är dock mycket gott. Det är en välskriven och intresseväckande studie om en historievetenskapligt föga uppmärksammas idé som fördjupar och problematiserar både ett dynamiskt historiskt skede och en dagsaktuell kris.

Jimmy Jönsson

Sveriges lantbruksuniversitet, Umeå